समर्पणम्

श्रीमन्माधवनन्दन ! स्मितसुधामुग्धाननाम्भोरुह !
भाग्यौद्भवप्रतापवशिताशेषावनीमण्डल ! ॥
राजन् ! जीव चिराच्चिराय ! शतकं संवत्सराणां ध्रुवम्
स्वासैन्यस्वधराधिधारणधुरो जायासुतालंकृतः ॥१॥
भूपालेन्द्र ! भवत्प्रतापमहिते देशेऽत्र राजन्वति
ह्यद्वे लश्करपत्तनेऽवसमहं पञ्चाशतं वत्सरान् ।
तत्संस्मारकमव्ययमर्प्यते इदं काव्यप्रसूनं मया
साशीर्वादमर्पितसौरभमपि प्रेम्णा समालोचयताम् ॥२॥

भवदाश्रितेन—
श्रीसोमनाथशास्त्रिणा
लश्करपत्तनम्
२०—८—३८

समर्पणम्

श्रीपन्माधवनन्दन ! स्मितसुधामुग्धाननाम्भोरुह !
मात्सर्याद्यपरमतापवशिताशेषावनीमण्डल ! ॥
राजन् ! जीव चिराच्चिराय ! शतशः संवत्सराणां ध्रुवम्
स्वीयान्यस्तधराधिपारणपुरीं जायासुतालंकृतः ॥१॥
भूपालेन्द्र ! भवत्प्रतापमहिते देशेऽत्र राजन्वति
ब्दे लब्धरुपधनेऽत्वरमहं पञ्चाशतं वत्सरान् ।
तत्तोषारकमल्पमर्प्यत इदं काव्यमपूर्वं मया
गार्हावाद्यपि सारभमपि प्रेम्णा समालोक्यताम् ॥२॥

मम्बरपत्तनम् } भवदाश्रितेन—
श्रीसोमनाथशास्त्रिणा
९०—९—१८

भूमिका

अथेदं सम्मुद्रय सुरभारतीसाहितीरसिकानां करकमलेषूपहारी क्रियते श्रुत-दशकुमारचरितं नाम किमप्यभिनवं सरलसरलं प्रसन्न-सरसतरं काव्यरत्नम्। अत्र हि महाकविश्रीदण्डिपण्डितविरचितस्य दशकुमारचरिताख्यस्य गद्यकाव्यस्य कथावस्तु समासेन सुललितपद-बन्धेन च विरचयितुं प्रयतितं श्रीमद्भिः पूज्यवरश्रीसोमनाथ-शास्त्रिपादैः।

सम्प्रति सर्वतो गीर्वाणवाणीपठनपाठनादिप्रचारे मन्दिमान-मुपगच्छति, शास्त्रिपादानामयं प्रयत्नः श्लाघ्यतम एव स्यात्सुर-सरस्वतीसेवकानाम्।

* काव्यस्योपादेयता *

सत्स्वपि वाङ्मयप्रपञ्चे विनेयमनोहिताय को नाम विषयः पुर-स्फुरतीति प्रश्ने 'काव्यशास्त्र' मेवेति विद्वांसः स्वीयमुत्तरं नूनमु-द्गिरेयुः।

सर्वेषामपि शास्त्राणां साक्षात्परम्परया वा कथंचित्पुरुषार्थ-सम्पादनसाधनत्वे सत्यपि काव्यकलाया अनितरसाधारणतया विनेयमनःशिक्षणादर्शं प्रत्यक्षं प्रेक्षावताम्। अत्र च तत्त्वान्वेषणे क्रियमाणे काव्यस्य लोकोत्तरं रमणीयत्वं निदानतयाऽवतिष्ठते।

*** महाकविर्दण्डी ***

गद्य-काव्यनिर्मातृषु बाणभट्टानन्तरं दण्डिन एव पदं प्रतिष्ठित-माऽऽलक्ष्यते। प्राचीनेषु गद्य-कविषु त्रय एवैते सुबन्धुबाणदण्डिनः प्रसिद्धाः। एषां काव्यानि वासवदत्ता-कादम्बरी-दशकुमारचरिताख्यानि प्रसिद्धानि विद्वत्समाजे। पठनपाठनादौ चैतेषामेव प्रचारः संलक्ष्यते। हर्षचरितादीनां न तथा प्रचारः समभूत्। चम्पू-काव्यानि विहाय, गद्य-काव्यत्वेन पूर्वोक्तं प्रबन्धत्रयमेव प्रसिद्धमभूत्। यतश्चम्पूकाव्यनिर्माणमीसवीय १० शतकादेव दृश्यते। अस्य च कवित्रयस्य समयः एतत्पूर्वतनः। दण्डिनः समयनिर्णये विदुषां भूयान् मतभेदो दृश्यते। तथाहि केचित्—

'अवन्तिसुन्दरीकथा' ऽभिधायामाख्यायिकायामेवदुपलभ्यते, यत्-महाकवेर्भारवेर्मित्रं दामोदरनामाऽऽसीत्। तस्य प्रपौत्रो दण्डीकविरिति। अस्य पितामहो 'मनोरथ' नामाऽभूत्। तस्य चत्वारस्तनया अजायन्त। तेषु सर्वतः कनीयान् वीरदत्ताऽभिधानोऽस्य जनको दार्शनिकोऽभूत्। दण्डिनो मातुर्नाम 'गौरी' त्यासीत्। पितरौ तौ बालमेनं विहाय परलोकं जग्मतुः'। इति।

केचित्-भारवि-दामोदरयोर्भेदमङ्गीकुर्वन्ति। एवमपि श्रूयते—यत्-पल्लववंशीयं कंचन राजानमध्यापयितुमेव दण्डिना 'काव्यादर्श'रचना विहिता। अयं च पल्लवराजो नरसिंहवर्मा काञ्चीशाधिपः समभूत्। नृपोऽयं शैवधर्मपरायणः सन् ईसवीय ६९०-७२५ शतकपर्यन्तं राज्यं शशास। एतावता महाकवेर्दण्डिनः सप्तमशतकवर्तित्वं,दाक्षिणात्यत्वं, सप्तमशतकोत्तरार्धे स्थितिश्च सिद्ध्यतीत्याहुः'

* महाकविर्दण्डी *

गद्य-काव्यनिर्मातृषु बाणभट्टानन्तरं दण्डिन एव पदं प्रतिष्ठित-मासादयति। प्राचीनेषु गद्य-कविषु त्रय एवैते सुबन्धुबाणदण्डिनः प्रसिद्धाः। एषां काव्यानि वासवदत्ता-कादम्बरी-दशकुमारचरिता-ख्यानि प्रसिद्धानि विद्वत्समाजे। पठनपाठनादौ चैतेषामेव प्रचारः संलक्ष्यते। हर्षचरितादीनां न तथा प्रचारः समभूत्। चम्पू-काव्यानि विहाय, गद्य-काव्यत्वेन पूर्वोक्तं प्रबन्धत्रयमेव प्रसिद्धमभूत्। चम्पूकाव्यनिर्माणमीसवीय १० शतकादेव दृश्यते। अस्य च कवित्रयस्य समयः पश्चात्पूर्वतनः। दण्डिनः समयनिर्णये विदुषां भूयान् मतभेदो दृश्यते। तथाहि केचित्—

'अवन्तिसुन्दरीकथा' ऽभिधायामाख्यायिकायामेवमुपलभ्यते, यत्-महाकवेर्भारवेर्मित्रं दामोदरनामाऽऽसीत्। तस्य प्रपौत्रो दण्डीक-विरिति। अस्य पितामहो 'मनोरथ' नामाऽभूत्। तस्य चत्वारस्तनया अजायन्त। तेषु सर्वेषु कनीयान् वीरदत्ताऽभिधानोऽस्य जनको दार्शनिकोऽभूत्। दण्डिनो मातुर्नाम 'गौरी' इत्यासीत्। पितरौ चास्य बाल्यमेव विहाय परलोकं जग्मतुः।' इति।

केचित्-भारवि-दामोदरयोरभेदमङ्गीकुर्वन्ति। एवमपि श्रूयते— यत्-पल्लववंशीयं कञ्चन राजानमध्यापयितुमेव दण्डिना 'काव्या-दर्श'रचना विहिता। अयं च पल्लवराजो नरसिंहवर्मा काञ्चीरा-जाधिपः समभूत्। नूनमयं सिंहविष्णुवर्मणः सन् ईसवीय ६९०-७२५ शतकपर्यन्तं राज्यं शशास। एवमेव महाकवेर्दण्डिनः कालोऽपि-वर्तितं, शक्तिज्ञानयुतः, सप्तमशताब्देरुत्तरार्धे देदीप्यमानः स्म इत्युह्यते।' ।

* महाकविर्दण्डी *

गद्य-काव्यनिर्मातृषु बाणभट्टानन्तरं दण्डिन एव पदं प्रतिष्ठित-मालक्ष्यते। प्राचीनेषु गद्य-कविषु त्रय एवैते सुबन्धुबाणदण्डिनः प्रसिद्धाः। एषां काव्यानि वासवदत्ता-कादम्बरी-दशकुमारचरिता-ख्यानि प्रसिद्धानि विद्वत्समाजे। पठनपाठनादौ चैतेषामेव प्रचारः संलक्ष्यते। हर्षचरितादीनां न तथा प्रचारः समभूत्। चम्पू-काव्यानि विहाय, गद्य-काव्यत्वेन पूर्वोक्तं प्रबन्धत्रयमेव प्रसिद्धमभूत्। यतश्चम्पूकाव्यनिर्माणमीसवीय १० शतकादेव दृश्यते। अस्य च कवित्रयस्य समयः एतत्पूर्वतनः। दण्डिनः समयनिर्णये विदुषां भूयान् मतभेदो दृश्यते। तथाहि केचित्—

'अवन्तिसुन्दरीकथा' ऽभिधायामाख्यायिकायामेतदुपलभ्यते, यत्-महाकवेर्भारवेर्मित्रं दामोदरनामाऽऽसीत्। तस्य प्रपौत्रो दण्डीक-विरिति। अस्य पितामहो 'मनोरथ' नामाऽभूत्। तस्य चत्वारस्तनया अजायन्त। तेषु सर्वतः कनीयान् वीरदत्ताऽभिधानोऽस्य जनको दार्शनिकोऽभूत्। दण्डिनो मातुर्नाम 'गौरी' त्यासीत्। पितरौ तौ बालमेनं विहाय परलोकं जग्मतुः' इति।

केचित्-भारवि-दामोदरयोरभेदमङ्गीकुर्वन्ति। एतदपि श्रूयते—यत्-पल्लववंशीयं कंचन राजानमध्यापयितुमेव दण्डिना 'काव्या-दर्श' रचना विहिता। अयं च पल्लवराजो नरसिंहवर्मा काञ्चीदे-शाधिपः समभूत्। नृपोऽयं शैवधर्मपरायणः सन् ईसवीय ६९०-७२५ शतकपर्यन्तं राज्यं शशास। एतावता महाकवेर्दण्डिनः बाणोत्तर-वर्तित्वं, दाक्षिणात्यत्वं, सप्तमशतकोत्तरार्धेऽस्थितिश्च सिद्ध्यतीत्याहुः'।

ते च त्रयः प्रबन्धा एते—

१ दशकुमारचरितम्

२ अवन्तिसुन्दरीकथा

३ काव्यादर्शः ।

अत्राऽपि केषांचिद्वैमत्यमस्ति । केचित् 'छन्दोविचिति' संज्ञकं कंचित्प्रबन्धं दण्डिकृतत्वेनोल्लखन्ति । अपरे तु 'छन्दो विचिति'-सत्तामपि न स्वीकुर्वते ।

मल्लिकामारुताऽऽख्यमेकं नाटकमपि दण्डिना विरचितमिति केचित्कथयन्ति ।

तत्र त्रिषु प्रबन्धेषु द्वितीये दशकुमारचरितपूर्वपीठिकास्थमेव कथावस्तु प्रकारान्तरेणोपवर्णितं कविना ।

तृतीये तु काव्यशास्त्रविषयः प्रपञ्चित इति प्रसिद्धमेव ।

* दशकुमारचरितम् *

दण्डिनः कृतिषु 'दशकुमारचरित' मेव विशेषतः प्रसिद्धिं, बुधजनादरं च समवाप । संस्कृत-साहित्ये रमणीयतमा सरसाऽपि सरला व्युत्पित्सूनां नितान्तमुपकारिणी, महाकवेरस्य भाषासरणिः सहृदय-हृदयमा आगर्ति ।

राजनीतिषु, बुद्धिकौशलेषु, नानाविधासु कलासु, च दाक्षिण्या-भिलाषिणां कृते 'दशकुमारचरितं' नूनं मार्गदर्शकः प्रदीप इव विद्योतते ।

नानाविधानां वैदग्ध्यैकमूलानां व्यवहाराणां वर्णनानि समयो-चितानि तथाऽत्र वर्तन्ते, यानि संसारमार्गपथिकानां सामान्यजनानां वञ्चनाप्रपञ्चेभ्यः स्वात्मरक्षणे बहु साहाय्यकमाचरेयुः ।

सदाशिवशास्त्रिणः । तत्रैव स्त्रीपुत्रादिसहिताः स्वागारं पालयन्तः शिष्यान् पाठयन्तः, समयमत्यवाहयन् ।

उपरतेषु पितृचरणेषु शास्त्रिपादा वैराग्यवशीकृतमानसा बहुषु नगरेषु भ्रमन्तो मुंबापुरीमवापुः । तत्र च प्रसिद्धान् शंकरपाण्डुरङ्गपण्डितनाम्नामित्य, तदन्तिके संस्कृत-ग्रन्थानुवादादिविधानेन, विविधग्रन्थावलोकनादिना च स्वज्ञानं परमुत्कर्षमनैषुः ।

अथ रोगग्रस्ता विहाय मुम्बापुरीं मिन्दूरनगरं गत्वा तत्र पाठशालायामध्यापनकार्यं कतिचिद्वर्षाणि सम्पादयामासुः ।

अस्मिन्नेवावसरे स्वदेशं गत्वा दारपरिग्रहं विदधिरे शास्त्रिवर्याः ।

स्वदेशात्प्रतिनिवृत्ताश्च मनोऽनुकूलमाश्रयमन्वेषयन्तो ग्वालियर-राजधानीं समवाप्य, शिक्षाविभागाध्यक्षानुग्रहात् हिन्दी-प्रधानाध्यापकपदं लेभिरे । अथ क्रमेणैते शास्त्रिपादा आङ्गलविभागे संस्कृताध्यापकपदमवाप्य, तस्मिन्नेव पदे चत्वारिंशद्वर्षाणि यावत् शिष्यनिवहं पाठयन्तः, स्वागारमनुपालयन्तः कालमतिवाहयामासुः । शास्त्रिपादैर्मातृभाषायामपि पञ्चषनाटकानि विरचितानि सन्ति । संस्कृतभाषायां निर्माणकौशलमियं ग्रन्थं पश्यतां प्रेक्षावतां प्रत्यक्षमेव । संस्कृतभाषायां नाटकद्वयमेभी रचितं विद्यते । अचिरादेव यदि राजाश्रयो लभ्यते तर्हि तदेतन्नाटकयुगलमपि प्रकाशयिष्यामः । शास्त्रिपादा नितान्तशान्तस्वभावाः, परोपकारपरायणाः, सनातनवैदिकधर्मपरम्परापरायणाः सन्ति । सांप्रतिक काले ईदृशा महानुभावा आदर्शभूताः सन्ति ।

शोधनं च महामहोपाध्याय श्रीरामेश्वरशास्त्रिपादाः तत्पश्चि-
कार्ले ग्वालियरनगरे शास्त्रिपादाः । आशासे ग्रन्थेन नेन शास-
मयप्रमूलेन गुरुसरस्वतीसेवकानां प्रमोदं समुदेष्यति, वयं च सफल-
परिश्रमाः स्याम इति शम् ।

२०-१-२८ विक्टोरिया कालेज, ग्वालियरनगरम् ।	प्रो० विश्वनाथशास्त्री द्राविडः एम० ए०, विद्यावारिधिः ।

॥ श्रीः ॥

सरस्वती श्रुतमहतां महीयताम् ।

मालवधराधवश्रीमन्माधवमहीपतिनिर्मितव्हिक्टोरिया-
कालेजाख्यमहाविद्यालये कृतगीर्वाणभाषाध्यापनानां
श्रीमद्भारद्वाजकुलालंकारश्रीशंकरचरणकिंकरप-
ण्डितप्रवरश्रीसोमनाथशास्त्रिवरेण्यानां
करकमलयोः समर्पितमिदम् ।

॥ सम्मानपद्यम् ॥

कावेरीतटवर्ति तंजपुरमस्त्यत्यन्तरम्यं पुरा ।
भूपैः श्रीशिवराजवंशविदितैर्यच्छासितं धर्मतः ॥
आविर्भूय ततः सुभूसुरकुले सद्भारतीभासुरे ।
विद्याभ्यासरताः सनामभिमताः श्रीसोमनाथाभिधाः ॥१॥

नानादेशनिवासिपण्डितवरप्रीतिप्रगल्भान्तरान् ।
अभ्यस्ताखिलकाव्यनाटककथाख्यानेतिहासान् पुनः ॥

* श्रीः *

पण्डितप्रवरश्रीसोमनाथशास्त्रिप्रणीतं

लघुदशकुमारचरितम् ॥

सटिप्पणम्

अथ प्रथमोच्छ्वासः ।

योऽदाद् द्विजात्मजाय क्षीरनिधिं तं[1] महेश्वरं नत्वा ।
परिवर्णयामि वृत्ते दण्डिकृतिं दशकुमारचरिताख्याम् ॥ १ ॥

निर्मत्सरधिय एवं प्रार्थयेनां विलोकयितुकामः ।
स्याद्यदि गुणलेशोऽस्यां गृह्णीत विदो विहाय दोषांस्तान् ॥२॥

ऐन्दवी सा कला पातु महेश्वरशिरस्थिता ।
यामीपूर्णमिवाऽऽभाति लोकः सुकवितास्पदम् ॥

(१) द्विजार्भकायोपमन्यवे क्षीराद् क्षुधा तप्यमानाय करुणार्णवः श्रीशिवः क्षीरसागरं ददाविति शिवपुराणे प्रसिद्धमेतत् ।

इतरे चत्वारोऽपि स्वर्गं यातेषु सचिवमुख्येषु ।
क्षितिपतिसेवानिरता आसन्स्वकुलक्रमानुरोधेन ॥११॥

मगधेश्वरः कदाचित्सङ्ग्रामे मानसारनामानम् ।
मालवपतिं विजिग्ये परं तमस्थापयत्पुना राज्ये ॥१२॥

शास्ति स्म जलधिवसनां वसुधामनपत्यताऽतिखिन्नः सन् ।
सृष्टिस्थितिलयकारिणमीशं भक्त्या सदा स्मरन् हृदये ॥१३॥

अथ जातु तस्य महिषी गर्भमधाद् भर्तृहर्षवृद्धिकरम् ।
सीमन्तोन्नयनमयं पत्न्याश्चक्रे स्वविभवानुगुणम् ॥१४॥

संयमिरूपधरश्चर एकस्मिन्नहनि पार्थिवं न्यगदत् ।
मालवराजो राजन् भवज्जितः स्वस्य राज्यमासाद्य ॥१५॥

आराध्य महाकालेश्वरं तपोभिः [1]महद्भूतमतोऽस्मात् ।
सम्प्राप्य गदां भयदां त्वामभियोक्तुं द्रुतं किलैतीति ॥१६॥

(युग्मकम्)

श्रुततद्वृत्ताः सचिवा ऊचुः साम्प्रतमसाम्प्रतं योद्धुम् ।
स्वामिन सुदुर्गभूमेः सेवनमिष्टं न नोऽत्र रणभूमेः ॥१७॥

---

(१) प्रहृष्टमनः मत्सकाशात् ।

तूष्णीमस्थायि तया तदा पुनः सा निशीथसमयेऽयात् ।
उल्लङ्घ्य बलनिवेशं वटतरुमेकं स्वनाशमिच्छन्ती ॥२५॥

संव्यानयन्त्रितगलाऽवलम्ब्य शाखिनि मुमूर्षुरगदत् सा ।
जन्मनि जन्मनि वल्लभ ! भव भर्ता मे त्वमेव नूनमिति॥२६॥

सकरुणमिति नृवरस्तां स्वरतो ज्ञात्वाऽपच्छिनद्देवीम् ।
गत्वा सापि स्वपतिं तदवस्थं वीक्ष्य सान्त्वयामास ॥२७॥

भो आर्यपुत्र ! किं न श्रुतं हरिश्चन्द्ररामचन्द्राद्याः ।
दैवाद् दुःखं सोढ्वाऽलभन्त राज्यं पुनः स्वकीयमिति॥२८॥

सपरिजनो मगधपतिस्तपोनिधिं वामदेवनामानम् ।
गत्वा नत्वा न्यगदद्भो भगवंस्त्वामहं प्रपन्नोऽस्मि ॥२९॥

तव कृपयाऽग्र्यं तप्त्वा तपो विनाशं रिपोर्विधत्सेऽहम् ।
तदियं ममाभिलाषं पूरयितुं मुनिवर ! प्रसीदेति ॥३०॥

(युग्मकम्)

अचिरात्ते पुत्रो भविता सम्राड् भवेत् स नूनमतः ।
कंचन कालमिहास्स्वेत्यवदत्तं मुनिरसावतिष्ठत् च ॥३१॥

राज्ञीसूनुं सुषुवे शुभसमयेऽखिलशुभलक्षणैर्युक्तम् ।
तन्नाम राजवाहन इति चक्रे पार्थिवो भृशं मुदितः ॥३२॥

भीताऽपतं पृथिव्यां प्रभ्रष्टो बालकोऽपि मे 'शयनः ॥४०॥
व्याघ्रः शरैरहन्यत शवरैस्तैरेव बालको नीतः ।
जाने न कुत्र याता मम दुहिताऽन्यं स्तनन्धयं दधती ॥४१॥
एकाकिन्यप्यधुना यामीत्युक्त्वा क्षणादसौ निरयात् ।
अहमपि विदेहनाथस्यापदमनुचिन्त्य दुःखितोऽपायाम्॥४२॥
शिश्वन्वेषणकामो भ्रमन्नयां किञ्चिदम्बिकायतनम् ।
तत्र च किरातकानां गीरश्रूयत परस्परं लपताम् ॥४३॥
एकोऽवददिभशिशुमयं देवीमान्यै निहन्मि शस्त्रेण ।
शालम्ब्य शाखिशिखरे नास्त्यन्योऽस्मात् शुचिर्वधोपायः॥४४॥
इतरेणोक्तं डिम्भं धावन्तं सारमेयनिकरेण ।
संविदार्य 'हत भवेत् तत् कात्यायन्या अतीव तोषकरम्॥४५॥
अन्योऽब्रवीद्भवान्याः पुरतः सिकतासु सविधदम्भमिमम् ।
गर्तं कृत्वा शितशरशरव्यतां नेतुमीह इति हर्षात् ॥४६॥
एवं वदतो गत्वावदं किरातोत्तमा अहं विप्रः ।
विकलः प्रस्खलितपथो बालमधस्तात्तरोः कञ्चिन्न्यस्य ॥४७॥

---

(१) 'पञ्चशाख शय पाणि' रित्यमरः ।
(२) हत मारयतेत्यर्थः ।

कस्यापत्यमिदं त्वं कस्य च हेतोर्वनेऽत्र भ्रमसि ।
स्थविरे कथाहीत्युक्ता वक्तुं सा सर्वमप्युपाक्रमत ॥५६॥

रत्नोद्भवः समुद्रव्यवहारी जातुचिद्भ्रमन्नुदधौ ।
आसाद्य कालयवनद्वीपं तस्मिन् कुमारिकामेकाम् ॥५७॥

परिगृह्य तया सह बहु दिवसाननयत्ततश्च गर्भवतीम् ।
आदाय सोदरेक्षणकामोऽगान्मगधराजमन्त्रिसुतः ॥५८॥

(युग्मकम्)

अहमपि तामन्वसरं धात्रीभावेन तापसश्रेष्ठ !
प्रारब्धवशात्तरणौ मग्नायां जलनिधौ वहन्ती ताम् ॥५९॥

फलकैकसहायायां तीरमिदं चात्र सा सुतमसूत ।
सम्मन्यचेतना तरुतलमध्यास्ते ततोऽस्य सन्निकटे ॥६०॥

युक्तं न स्थापनमिति मन्वानामुं शिशुं वहन्त्यस्मिन् ।
जनपदयायिसुमार्गं मार्गयितुं पर्यटामि कान्तारे ॥६१॥

(विशेषकम्)

अत्रान्तरे मदमुचं दृष्ट्वानेकपमसौ विहाय शिशुम् ।
सरती मातृवदहमपि पार्श्वस्थं कुञ्जमाविशं तूर्णम् ॥६२॥

बालग्रहणोद्युक्तो हस्तिन्यपतद्भयावहः सिंहः ।

नामास्य शिशोः कृत्वा नितरां तुष्टो नृपोऽर्थपाल इति ।
प्रादात्सुमित्रनाम्ने मन्त्रिण एनं विवर्धयेत्युक्त्वा ॥७१॥

पृथुकं कञ्चन राज्ञः सन्निधिमानीय वामदेवमुनेः ।
शिष्योऽवदत्कदाचित्कावेरनमयामयामहं स्नातुम् ॥७२॥

तत्राङ्के कृत्वैनं रुदतीं कामपि विलोक्य तामवदम् ।
वृद्धे! रोदिषि कस्मात् का त्वं वद मे शिशुश्च कोऽयमिति॥७३॥

पृष्टेत्थमभाषत सा प्राक्काले विप्र ! सत्यवर्माख्यः ।
मगधेशसचिवपुत्रो देशं यात्रार्थमेनमायातः ॥७४॥

कस्मिंश्चिदग्रहारे कालीनाम्नीं धराविबुधतनयाम् ।
उपयेमे वन्ध्यत्वात्तस्या भगिनीमुदूढवान् गौरीम् ॥७५॥

तस्यां चासीत्तनयं काली तस्मादसूयया युक्ता ।
बालं सुविग्रहमिमं धात्रीं मां चाप्यमज्जयत्सरिति ॥७६॥

तटिनीवेगानीतं विटपिन्येनं निवेश्य निजभारम् ।
पादपविटपे कृत्वा प्लवमाना तरुगताहिनाऽदश्ये ॥७७॥

अत्राहं तीरमिता विषवेगो वर्धते मयि मृतायाम् ।
जीविष्यत्यसहायः कथमेष इति रुद्यतेऽद्य मया ॥७८॥

इत्युक्त्वा न्यपतत्सा भूमावहमपि विषौषधिं द्रष्टुम् ।

अथ द्वितीय उच्छ्वासः ।

चौर्यद्यूतादिष्वपि कपटकलासु प्रवीणतामाप्ताः ।
माहीयन्त नृपतिना मुनेर्निदेशेन ते दिशो जेतुम् ॥ १ ॥
किञ्चिद्दूरं गत्वा मित्रवृता राजवाहनधवके ।
[1]स्कन्धावारनिवेशं विन्ध्याटव्यामतीव घोरायाम् ॥ २ ॥
तत्र च लोचनपरुषं कञ्चन पुरुषं नृपात्मजो ददृशे ।
तत्रान्वयुङ्क्त पूरुष किमिति वनेऽस्मिन् सुभीषणे चरसि ॥३॥
[2]हेतिकिणाङ्कैर्नूनं किरात इति मे मतिः परन्त्वेतत् ।
यज्ञोपवीतमंसे न्यस्तं मूर्ते भवान् द्विजातिरिति ॥ ४ ॥
इति पृष्टोऽसाववदद् राजन्नस्मिन्वने पुलिन्दानाम् ।
भुञ्जाना निवसन्ति च्युताः स्वधर्माद् द्विजाधमा भवनम् ॥ ५ ॥
तेष्वेव कश्चिदहं प्रभो मातङ्ग इत्यभिख्या मे ।
[3]दुष्टिनैवकर्मनिरतोऽभूवं मान्यान् सुसङ्गतानेषाम् ॥ ६ ॥
सकिरातगणो ग्रामान् प्रविश्य धनिनः सबान्धवान् बहुधा ।

---

(१) स्कन्धावारनिवेशं = सैन्यसन्निवेशम् ।

(२) हेतिकिणाङ्कैः = शस्त्राघातव्रणैरिव चिह्नैः ।

(३) दुष्टिनैवकर्म = दुरितोत्पादकं कर्म दस्युकार्यादि ।

मत्करशिक्षां मधं वितीर्य विप्रः स्मरन्ममोपकृतिम् ।
परिपाठ्य सकलशास्त्राण्यर्चामपि शूलिनोऽभिधायायात्॥१५॥
तत्कालादारभ्य त्यक्त्वाहं पापकर्मणो बन्धून् ।
विदधन्पूजां शम्भोः स्मरंस्तमनिशं वने वसाम्यस्मिन् ॥१६॥
नृपते मद्वृत्तमिदं कथनीयं रहसि चास्ति ते किञ्चित् ।
इत्युक्त्वा मित्रगणादपनीय निनाय तं विविक्तेऽसौ ॥१७॥
तत्राबददेकान्ते नृपवर शान्तेऽप्यदसिशान्ते माम् ।
स्वप्ने गौरीशः शृणु मातङ्गतद्वचोऽवधानेन ॥१८॥
स्रोतोवहा वहति या विमलानि जलानि दण्डकागर्भे ।
तस्याः सरितस्तीरे स्फाटिकलिङ्गस्य पृष्ठतः कश्चित् ॥१९॥
अश्मास्ति पार्वतीपदचिह्नैः कृतलक्षणोऽस्य सान्निध्ये ।
बिलमेकमस्ति तस्मिन्निक्षिप्तं ताम्रशासनं चास्ति ॥२०॥
आदाय तद् विधानं तस्मिन् लिखितं विधाय भवितासि ।
पातालेशो नृपसुत उपकर्तारं त ऐष्यतीति ॥२१॥
शङ्करनिदेशतस्त्वं समागतो मे सहाय एध्यधुना ।
स्वीकृत्य तन्नृपसुतस्त्यक्त्वा मित्राणि तेन सह निरगात्२२

(कुलकम्)

अथ तृतीय उच्छ्वासः ।

भवदन्वेषणकामो भ्रमन् पिपासाकुलो जलं पातुम् ।
राजनदीमगच्छं तत्र च रत्नं समुज्ज्वलमपश्यम् ॥ १ ॥
आदाय तद्व्रजन्नहमेकस्मिन् देव ! देवतायतने ।
दीनं दन्तविहीनं मैक्षे तनयैर्युतं द्विजं जीनम्' ॥ २ ॥
स मया कुशलं पृष्टो ऽवदन्महाभाग ! भैक्ष्यवृत्तिरहम् ।
निवसाम्यत्र कथञ्चिद्रक्षन्मृतमातृकानमूंस्तनयान् ॥ ३ ॥
सविधे कटकनिवेशं वीक्ष्यैनं वृद्धमन्ववं ब्रह्मन् !
किं नामास्य नरपतेः प्राप्तोऽयं केन हेतुना चात्र ॥ ४ ॥
अग्रजनिः श्रुत्वैतद् भाषोचत् सौम्य ! मत्तकालाख्यः ।
लाटानां राजायं प्रमदार्थं विग्रहीतुमायातः ॥ ५ ॥
देशस्यास्य नरपते रूपाढ्यां वामलोचनां नाम ।
कन्यां चकमे ऽयाचत वारं वारं तदीयपितरं ताम् ॥ ६ ॥
सोऽकुरुत वीरकेतुर्विफलां याञ्चामनर्हवर्गाणाम् ।
तस्मादनिनयदो ऽगां लाटपतिस्तत्पुरीमवागौत्सीत् ॥ ७ ॥

---

(1) जीनं = स्थविरम् ।

[1]एतद्वीरद्राजा प्रतिकर्तुं तं स्ववैरिणमशक्तः।
भीतोऽगतिकश्च निजां कन्यां तस्मा अयच्छदतिशोभनम्॥ ८॥

स्वपुरं हि विवोढव्या कान्तेवेति मयाभिज्ञं देशम्।
[2]आस्कन्दनेच्छुरस्मिन्सुचिते स्थाने न्यवेशयत्सैन्यम्॥ ९॥

मानं वस्तु पन्थानः सानीको मानपाल इति विदितः।
सचिवः सुतपा सार्कं भूपतिना वीरकेतुना महितः॥१०॥

स्वाम्यपमानाद्दुष्टो योग्यावसरं प्रतीक्ष्य सचिवः सः।
भेदप्रयोगमकरोत् चारान् विनियोज्य लाटपतिकटके॥११॥

इति वृत्तं श्रुत्वाहं तस्मै स्थविराय तं मणिमयच्छम्।
सोऽप्याशिषोऽभिधाय द्विजो बहूंमे प्रभो! कश्चिदयासीत्॥१२॥

उन्मत्तासिधरनरैर्युक्तः सहसा समेत्य षड्भुजः।
अयमेव चार इति मां शयितं दूराद् द्विजोऽदिशत्तेभ्यः॥१३॥

स्तावावाप्तिरथां मयि कथयत्यपि ते भटा दृढं बद्ध्वा।
[3]संयोज्य निगडबन्धैर्मामविचारेण चारके न्यास्यन्॥१४॥

---

(१) 'नीवृज्जनपदो देशविषयौ' इत्यमरः।

(२) आस्कन्दनेच्छुः = आक्रमितुमिच्छुः। 'आस्कन्दनं युद्धार्थं स्या'दित्यमरः।

(३) चारके = बन्धनालये।

नायामरमपि योद्धुं शरणधनुःशरादि विभ्रालः ॥२२॥

नुमुलादवे रथं स्वं शमाः सविषिप्रविलम्बितं नीत्वा ।
सम्मुखीनमकृतं निखिलं च रिपोर्बलं पलायिष्ट ॥२३॥

मन्त्रिमुख्यात्मसङ्गीर्य सर्वमर्गी श्रीरघनुराकर्ण्य ।
भ्रातादमूं स्वननयां मत्रे व्यनरत् च यौवराज्यमपि ॥२४॥

त्वदिरहदुःखदूनः गिद्धादेशादिदं विभो ! मासः ।
मिरालोचनफलवन्ध्यानं चास्मिन् कृतार्थतां चायम् ॥२५॥

स्पृक्तवने गुहदे स्वांदन्ते रामचाहनो न्यगदत् ।
पुष्पोद्भवोऽपि सहसा हृष्टो गदितुं स्वहृतमारेभे ॥२६॥

इति रामदत्तचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ।

अत्र गतोऽप्यसत्यं शुम्नेः ज्वालामुखीयपर्णे घर्मे ।
तनपालुं गिरपर्वतं अन्यामेतां च मां निर्व्यानाम् ॥ ७ ॥

ते मार्गेण सुम्नात् पितृमेयावासि मा वयोष्टा ।
सा त्वमियं च कृत्वाहं सर्वत्रकामा तिमित्यर्थां चेति ॥ ८ ॥

सा गच्छति स्म गृहस्थानार्णीयं कालगुप्तनयात् ।
रक्षोऽङ्गेन भर्त्रा सह नावा मगधदेशमायान्ती ॥ ९ ॥

नौकायां मग्नायां फलकैकसहायया मया तीरम् ।
आनीतामृत सुतं दुर्दैवात् सोऽपि हस्तिना नीतः ॥१०॥

(युग्मकम्)

षोडशवर्षः पतिसुतसङ्गो भावीति सिद्धमुनिवचने ।
विश्वस्य कथंचिद्दुःखेनैतावन्तं कालमाश्रमे न्यवसम् ॥११॥

अवधौ यातेऽपि तयोर्दर्शनयोगो न चागतस्तस्मात् ।
अथ समिद्धे ज्वलने दग्धुं स्वतनूमियं हठात् सिद्धा ॥१२॥

जननीं ज्ञात्वा पिशोराकम्पितलाभगुप्तोऽहम् ।
पित्रा पृष्टस्तस्यै राज्ञो राज्यच्युतिं स्वदीयमनिम् ॥१३॥

सकलकुमारसामि दिग्जययानं तथा च विन्ध्यवने ।
मानग्रामात्रस्थिति ते त्वच्छोधं चेति सर्वमाचष्टि ॥१४॥

(युग्मकम्)

त्वद्विचयाय जिगमिषुर्विन्ध्यारण्यं भयानकं सत्त्वैः ।
नेच्छन् मातापितरौ तपोवने ऽस्थापयं मुनेः सविधे ॥१५॥

विविधनिधिसूचकानामनोकहानामधः समुत्खाय ।
मधुरं निष्काम्य धनं तदनैषं वृषगणैर्वणिक्कटकम् ॥१६॥

[1]सार्थाधिपेन सार्कं मित्रीभूतेन चन्द्रपालेन ।
प्राप्योज्जयिनीं सधनो मातरपितरौ च तां पुरीमनयम् ॥१७॥

तस्यां च बन्धुपालो मित्रमभूत् चन्द्रपालजनको मे ।
तद्द्वारा भूमिपतिं दृष्ट्वा तत्र न्यवात्समव्यथकम् ॥१८॥

त्वां कानने विचेतुं गन्तुं मां बन्धुपाल एकस्मिन् ।
दिवसे ऽब्रवीत् सुहृद्वर ! कार्येऽस्मिन् मा कृथा भव भ्रान्तः ॥१९॥

शुभशकुनेन ज्ञात्वा त्वन्मित्रसमागमोचितं दिष्टम् ।
कथयिष्यामि तदा त्वं गच्छेरिह तावदास्स्व सोपमिति ॥२०॥

तद्वचनात्तत्र वसन् जात्वैक्षे बालचन्द्रिकां नाम ।
प्रमदामणिं गुणवतीं सारङ्गशावनयनां ताम् ॥२१॥

---

(१) सार्थाधिपेन = प्रधानवणिजा ।

सापि स्वमनोविकृतिं व्यवृणोत्कम्पादिसात्त्विकैर्भावैः ।
तद्दृष्ट्वैव व्यमृशत् चित्ते तस्याः समागमोपायम् ॥२२॥

स शकुनिराजुर्नमस्यन् भवद्दिनं वसुपाल उद्याने ।
व्यचरद् [1]विष्किरसान्द्रान् शृण्वंश्चैषां विलोकयंश्चेष्टाः ॥२३॥

सहमपि विचरन् सरसीतीरेऽवालोकयत्प्रियां चास्याः ।
निकटं गत्वापृच्छत् कान्ते ते दैन्यकारणं किमिति ॥२४॥

साऽवोचत् शरणमिय ! जरां परां कोटिमुपगतो वीक्ष्य ।
मालवनृपः स्वराज्यं तनयायादत्त दर्पसाराय ॥२५॥

सोऽपीच्छन् सकलेलाराज्यं भाज्यं तपश्चरितुकामः ।
पैतृष्वसेयाभ्यां दत्त्वा राज्यं स्वपैतृकं निरयात् ॥२६॥

दुष्टस्तयोः कनीयान् परदाररतश्च दारुवर्माख्यः ।
[2]भगिनिव्रततोर्निजाग्रजमातुलयोर्मां समीहते भोक्तुम् ॥२७॥

तस्यास्तमाधिहेतुं निशम्य तां सान्त्वयन्नवोचदिदम् ।
सुन्दरि ! मा भैषीस्त्वं सुकरो नन्वस्ति तद्वधोपायः ॥२८॥

---

(१) विष्किराः = पक्षिणः ।
'नगौकोवाजिविकिरविविष्किरपतत्रिणः' इत्यमरः ।

(२) भगिनिव्रततोरित्यनादरे षष्ठी ।

शृण्वन्नपि यत्तकथां निष्पापां तामकामयत मूर्खः ।
परनारीवस्तुकामःस्खलतिपरिणतिं स्वयं हि भुङ्क्तेऽयम्॥३७॥

इति निगदन्तस्ते ऽन्तर्वेश्म प्रविशन्ति यावदचिरं तत् ।
त्यक्त्वा द्रुतं प्रियतमासहितो निरयासिषं जनसमूहात्॥३८॥

[1]कतिपयदिवसापगमे प्रियामुपायंसि पौरजनपुरतः ।
त्वद्दर्शनेच्छुरगमं दिवसेऽस्मिन् बन्धुपालनिर्दिष्टे ॥३९॥

सुहृदः श्रुत्वा चरितं नितरां तुष्टो नृपात्मजस्तस्मै ।
सर्वं कथयामास स्वोदन्तं सोमदत्तवृत्तं च ॥४०॥

अथ सोमदत्तमवदत् सौम्य! महाकालमीशमाराध्य ।
प्राप्य सपरिवारां प्रियां निजं कटकमेहि तूर्णमिति ॥४१॥

पुष्पोद्भवोऽपि नृपतेः परिचयमुत्पाद्य बन्धुपालेन ।
माल्यापयन्समायं स्वामी विप्रः कलासु कुशल इति ॥४२॥

इति पुष्पोद्भवचरितं नाम चतुर्थ उच्छ्वासः ।

---

1) उपायंसि = परिणयमकरवम् ।

शृण्वन्नपि यत्तकथां निष्पापां तामकामयत मूर्खः ।
परनारीविमुक्तकामःस्वकृतिपरिणतिं स्वयं हि भुङ्क्तेऽयम्॥३७॥
इति निगदन्तस्ते ऽन्तर्वेश्म प्रविशन्ति यावदचिरं तत् ।
त्यक्त्वा द्रुतं प्रियतमासहितो निरयासिषं जनगृहात्॥३८॥
[1]कतिपयदिवसापगमे प्रियामुपायंसि पौरजनपुरतः ।
त्वद्दर्शनेच्छुरगमं दिवसेऽस्मिन् बन्धुपालनिर्दिष्टे ॥३९॥
सुहृदः श्रुत्वा चरितं नितरां तुष्टो नृपात्मजस्तस्मै ।
सर्वं कथयामास स्वोदन्तं सोमदत्तवृत्तं च ॥४०॥
अथ सोमदत्तमवदत् सौम्य! महाकालमीशमाराध्य ।
प्रापय्य सपरिवारां प्रियां निजं कटकमेहि तूर्णमिति ॥४१॥
पुष्पोद्भवोऽपि नृपतेः परिचयमुत्पाद्य बन्धुपालेन ।
प्राप्यापपन्ममायं स्वामी विभः चलात्तु कुशल इति ॥४२॥

इति पुष्पोद्भवचरितं नाम चतुर्थ उच्छ्वासः ।

---

(१) उपायंसि = परिणयमकरवम् ।

इत्युक्त्वासौ चकिते स्थितेषु सर्वेष्ववन्तिसुन्दर्याः ।
निरवर्तयद्विवाहं समन्त्रकं राजवाहनेन कृतम् ॥२४॥
अधुनेन्द्रजालपुरुषाः सर्वे गच्छन्त्विति ब्रुवति तस्मिन् ।
मायानराः समस्ता अन्तर्दधिरे क्षणात्ततः स्थानात् ॥२५॥
भूम्यमराय महीशो वसु प्रभूतं वितीर्य बहुमानम् ।
तस्य महान्तं कृत्वा व्यसर्जयत्तं कलापहृतचेताः ॥२६॥
स्वमनोरथस्य सिद्ध्या मुदिताऽत्यन्तं प्रियायुतस्तस्याः ।
मन्दिरमुपेत्य रम्यं मुदितमना राजवाहनो रेमे ॥२७॥

इति अवन्तिसुन्दरीपरिणयो नाम पञ्चम उच्छ्वासः ॥

(पूर्वपीठिका समाप्ता)

मालवराजो राज्ञी चेति द्वावपि निजानसून् हातुम् ।
ममिनावित्याकर्ण्य त्रस्तोऽरी राजवाहनं नाऽहन् ॥ ८ ॥

मानङ्कद्त्तरबलभावनष्टक्षुदादिर्निर्वेदभरम् ।
पञ्जरबन्धे रक्षन् मृगपतिमिव राजवाहनं वैरी ॥ ९ ॥

नन्दिर्घ्यैनमुदन्तं तप आचरते स दर्पसाराय ।
हृतसर्वस्वं बन्दिनमकरोत् पुष्पोद्भवं कलत्रयुतम् ॥१०॥

याचितुमङ्गेशसुतां विवोढुकामोऽथ चण्डवर्माऽयात् ।
स्वमुनायोग्यममत्वा किन्त्ववधेनं स तं सभामध्ये ॥११॥

अवमतिदुषितो मास्मन् रोद्धुं चम्पां तदीयमुख्यपुरीम्।
इतरजनाऽविश्वासात् निनाय तं राजवाहनं सार्धम् ॥१२॥

दूताहूतनृपाणां साहाय्यार्थं द्रुतं समापततानाम् ।
आगमने निरपेक्षश्चम्पेशस्तस्य सम्मुखेऽतिष्ठत् ॥१३॥

[1]मास्त्रास्त्रशस्त्रनिकरे घोरे समरे चमूविनाशकरे ।
महति प्रवर्तमाने विजितो बद्धश्च शत्रुणाऽङ्गनृपः ॥१४॥

प्राणैस्तु न व्ययुज्यत तनयाकृष्टचेतसा तेन ।
निरवापि च गणकमतैर्नृपदुहितोपयसि विवाहनीयेति ॥१५॥

---

(१) मास्त्रेति = शकुर्वैशालाः शस्त्राऽस्त्रनिकरो यस्मिन् युद्धविशेषणम् ।

शुश्रूषितभावमाला सैनं सविनयमुवाच हारलता ।
गगनगतेयं स्थपतन् शीर्षे हारो मृकण्डुतनयस्य ॥२३॥

क्रुद्धोऽस्मावशपन्मां पापे लोहत्वमाप्नुहीति मुनिः ।
विज्ञापितः सविनयं[1] मा ऽसौ त्वत्पादबन्धनं त्वयुनक् ॥२४॥

नखरवरनिकरगन्धे जल्पानो गैल्यशृङ्खलाभावम् ।
श्यामांशस्याकौ मां कैलासे वीरशेखरोऽलभत ॥२५॥

तस्याहमदर्शने प्रवृद्धवैरः स पुनमपहर्तुम् ।
मैत्रीं चकार नपति भवनमानेन दर्पसारेण ॥२६॥

अतिशुश्राव स चास्य दानं स्वाम्यगुणवतिसुन्दर्याः ।
तां द्रष्टुमेकदाऽसौ विहाय मां वीरशेखरोऽगच्छत् ॥२७॥

कन्यान्तःपुरमधिगत्तिरस्कारिण्या यदा परिच्छदः ।
सुरतश्रान्तामेतत् तदीयगृहां त्वया मञ्जुषां माम् ॥२८॥

क्रुद्धोऽस्यै ते चरणौ कृत्वा निगडात्मना मया बद्धौ ।
निरगादथावसितः शापस्त्वमपि स्वतन्त्रतां चापः ॥२९॥

इत्युक्त्वा प्रणमन्तीं किं चान्यत् कार्यमिति च निगदन्तीम् ।
व्यसनान्तां स्थालेदं प्रियां ममाश्वासयेति विनिगद्य ॥३०॥

---

(१) मा = माम् ।

अपयागच्छतु नैतरराजर्षिभिः समं न दोषश्चेत् ॥३९॥
विद्धात्वेष यथा मे रोचत इति राजवाहनोऽप्युक्त्वा ।
नैनं मागधमगधराड् बहिरवततार च द्विरदात् ॥४०॥
धर्मेभगानुयानः शेषैः षड्भिः कुमारकैर्युक्तः ।
मिथिलेन्द्रसुतः काशीपतिना सहितश्च कामपालेन ॥४१॥
धनमित्रः प्रणनाम ¹स्वस्मिन्नथोः सैकतं समासीनम् ।
नृपसूनुरथाप्यपि तान् यथोचितं सत्कार सन्तुष्टः ॥४२॥
स निवेद्य स्वस्य कथां पुष्पोद्भवसोमदत्तवृत्तं च ।
आदिशदखिलान्स्वचरितकथनाय तदापहारवर्मोचे ॥४३॥

इति राजवाहनचरितं नाम प्रथमोच्छ्वासः ॥

---

(१) स्वः सिन्धोरिति । आसीत्सीतीरभूमावुपविष्टमित्यर्थः ।

नरपतितनयास्पर्शाभिलापवशतः प्रसारयन् हस्तम् ।
स्तेनेन चण्डवर्मा निहतः शवशततं नृपालकुलम् ॥३१॥
निःशङ्कमटति स इति च तस्मिन्नश्रूयत चणे शब्दः ।
आरुह्य तमेव गजं राजकुलं राजवाहनो यातः ॥३२॥
आयातु स येनेदं कर्मानुपममनुष्ठितं शौर्यात् ।
हस्तिनमिममारोहतु तस्याभयमस्तु दण्डधरतोऽपि ॥३३॥
इति राजवाहनोक्तिं कश्चित् श्रुत्वारुरोह तं द्विरदम् ।
तं परिरभ्य स ऊचेऽपहारवर्मन् ! कथं त्वमत्रेति ॥३४॥
मुक्तेऽथ मिथदोर्भ्यां तस्मिंश्चायोद्धमुद्यते ऽखिलम् ।
अभवद् वैरिबलं तत्परिस्थितमन्येन शत्रुसैन्येन ॥३५॥
कश्चन युवा मजविनं गजमारूढः समीपमेत्योभौ ।
नत्वा सविनयमवदद् हस्तौ बद्ध्वापहारवर्माणम् ॥३६॥
अङ्गेश्वरोपकृतये समागमद्राजमण्डलं सर्वम् ।
त्वन्निर्दिष्टेन पथा निखिलं शत्रोर्बलं च विध्वस्तम् ॥३७॥
हृष्टोऽपहारवर्मा नम्रतया राजवाहनं प्राह ।
मन्निर्विशेषमेनं पश्यतु देवः सदैव धनमित्रम् ॥३८॥
कारायाः अङ्गेशं विमोच्य विद्रुतचमूं च सङ्घय ।

भगवन्मतित्राणमवगं त्वामहमयासिषं शरणम् ॥७॥
जननी धनलोभान्मां निन्द्ये कर्मणि बलान्नियोजयति ।
अभवन्त्यपनेतुं मे मनोव्यथां कोऽपि विना भवन्तमिति ॥ ८ ॥
स्वाधिं निवेदयन्त्यां तस्यामित्थं नटीयमानापि ।
स्वजनैः सहितायासीत् क्रन्दन्ती हा हतास्मि धातरिति ॥ ९ ॥
अवदत् च मां विभो ! मम दीपालेव प्रकाशयत्येषा ।
तन्मे निवेदनीयं विषयेऽस्मिन् किञ्चिदस्ति ते पुरतः ॥१०॥
एष हि [1]गणिकामातृधर्मो यत्पोषणं स्वकन्यायाः ।
आहारेण मितेन शृतकलाध्यापनं लिपेः शिक्षा ॥११॥
स्मरविद्यासु विनयनं तथा च यात्रामहोत्सवेष्वस्याः ।
यत्नप्रसाधितायाः प्रकाशनं जननता गुणख्यापाः २॥१॥
नृत्ये गीते वाद्ये चित्रोपायैश्च कामिधनहरणं ।
मार्गाण्यर्थोत्पादनमित्येतत्सर्वं समापयं यत्नात् ॥१३॥

(विशेषकम्)

(१) एतद्विशेषजिज्ञासुभिर्वात्स्यायनीये कामशास्त्रे वैशिकमधिकरणं द्रष्टव्यम् ।

भगवन्मन्निर्माणप्रवणां त्वामहमयामिषं शरणम् ॥ ७ ॥
जननी धनलोभान्मां निन्द्ये कर्मणि बलान्नियोजयति ।
प्रभवन्त्यपनेतुं मे मनोव्यथां कः विना भवन्तमिति ॥ ८ ॥
स्वाधिं निवेदयन्त्यां तस्यामित्थं नदीयमानापि ।
स्वर्गतः सहितापार्श्वात् मन्दस्त्री हा हतास्मि धातरिति ॥ ९ ॥
अवदत् च मां त्विषां ! मम दीपानेव प्रकाशयत्येषा ।
तन्मे निवेदनीयं विषयेऽस्मिन् किञ्चिदस्ति ते पुरतः ॥ १० ॥
एष हि [१]गणिकामातुर्धर्मो यत्पोषणं स्वकन्यायाः ।
आचारेण मितेन धनकलाभ्यासने लिपेः शिक्षा ॥ ११ ॥
स्मरविद्यासु विनयनं तथा च यात्रामहोत्सवेष्वरूपाः ।
पक्षप्रगल्भितायाः प्रकाशनं जननी युवत्यायाः २॥१॥
नृत्ये गीते वाद्ये चित्रीयाद्यैश्च कामिजनहरणे ।
प्रार्थितपोत्पादनमित्यंतस्मार्दं रचयाम्यहं यत्नात् ॥ १३ ॥

(विलोपनम्)

(१) [illegible] कामशास्त्रे वै-
[illegible] द्रष्टव्यम् ।

श्रुत्वार्थकामयोः स्मरशल्यहतः प्रासजद् भृशं तस्याम् ॥२२॥
सा मुदिता तं [1]प्रवहणमारोप्य निनाय राजमार्गेण ।
समदनमघोष्यत तदा श्वः काममहो भविष्यतीति पुरे ॥२३॥
[2]तेन मुनेनोपवनं राज्ञोक्ता सादरं निर्पादेनि ।
स्मितविभ्रमयुक्तामौ नत्वा पार्थिवमुपाविशन्मुदिता ॥२४॥
उत्थाय काचिदवदत् नूनं नृपवर ! जिताहमनयाद्य ।
प्रतिपत्स्येऽस्या दास्यं तस्मादद्यप्रभृत्यशान्तिरगम् ॥२५॥
अनवमनादिवितरणैः साऽर्थेपा सत्कृता जगाद मुनिम् ।
भगवन्नधुना गच्छ स्वतपश्चरितुं नमो नमस्त इति ॥२६॥
रागान्धो मुनिरूचे प्रिये ! क यातः स ते मयि प्रेमा ।
कथमतिनिष्ठुरहृदया भूत्वा मां सृजसि मत्स्यमाप इव ॥२७॥
इति भणिता सावोचद् भगवन् ! या मेऽधुनैव दास्यमिता ।
तस्या मम च विवादे मुनिं मरीचिं वशीकृतवतीव ॥२८॥
आत्मानं श्लाघस्व इति सम्मयवचनैरुपालभत सा माम् ।
भुर्वेह दास्यसमयपूर्वकमस्मिन् प्रवर्तनमचूर्वि ॥२९॥

(१) प्रवहणं = यानविशेषम् ।
(२) तेन = मुदिता युता, तत्समभिलागतेत्यर्थः ।

त्रिचतुरपदान्युदचलं यावत् तन्व्यान्वितस्तया तावत् ।
¹तोमरगदासिपाणीन्प्रक्षिण ऐक्षे भटीपिकायुक्तान् ॥५१॥

बाला मयोपदिष्टा तानवदद् भो भटा ह्यभावावाम् ।
नगरेऽधुना प्रविष्टौ हन्त पतिर्मे ²पृदाकुना दष्टः ॥५२॥

मणिमन्त्रौषधविद्यदि कोऽपि स्यान्निर्विषं स मे कान्तम् ।
विदधान् जीवयतु तन्म्रियमाणां कृपायुतो बत माम् ॥५३॥

तेष्वन्यतमो दृष्ट्वा मां मन्त्रादीन्प्रयोज्य विफलकृतिः ।
हन्त मृतोऽयमलङ्घ्यं दैवमिति वदन् सहेतरैर्निरयात् ॥५४॥

प्राप्य तां यदा तां भूपं धनमित्र एत्य मां हर्षात् ।
प्रथमभृति तवायं दास इति वदन्नपतदङ्घ्र्योर्मे ॥५५॥

उत्थाप्याश्लिष्य यदाऽप्रोचि मया मित्र ! ते चिकीर्षा का
ब्रूहीति तदा पाणी उभौ समानीय सोऽवदद्विनयात् ॥५६॥

पित्रोरनुमत्या ऋत एनामुद्वाह्य नालमिह वस्तुम् ।
तस्मात्तवानुमत्या जिगमिषुरन्यत्र कुत्रचिन्मित्र ! ॥५७॥

एवं वदन्तमेनं समभ्यधां मित्र ! नैव कार्यमिदम् ।

---

(१) तोमरस्तु [illegible] तोमरः शस्त्रभेदः ।

(२) 'सर्पः पृदाकुर्भुजगो' इत्यमरः ।

पितुरेव नयामि त्वां समीपमिति मे वचोऽन्वमंस्तासौ ॥५८॥
उपनीय तां पितृगृहं तद्दर्शितमखिलमप्यमुष्णीव ।
प्रस्थाय तत्र चलन्तीं मत्तेभं वीक्ष्य कञ्चिदारूढां ॥५९॥
तेनैवारोपनिगूढं द्विपेन विनिपात्य तं कनिश्नीत्वा ।
जीर्णोद्यानं पादपशाखां धृत्वावतीर्य गृहमैव ॥६०॥
अन्येद्युः प्रातरभूद् गृहयोः कोलाहलो वधूवरयोः ।
आभाष्य वधूपितरावर्थपतिश्चैनचयैम्नदनुमत्या ॥६१॥
मामावश्यकमकल्पयदुद्वाहमहं समेत्य धनमित्रम् ।
प्रविनीय चर्मभस्त्रामुपादिशं भद्र ! भूपमभिधेहि ॥६२॥
राजन् ! वसुमित्रसुतो धनमित्रोऽहं स्वमर्थमर्थिभ्यः ।
दत्वा दुर्गतिमाप्य सन्कृत पशाभिरर्थितां कन्याम् ॥६३॥
दास्यामि कुबेरदत्तोऽर्थपतय उद्विग्नमानसः प्राणान् ।
त्यक्तुं जीर्णोद्यानं गतः स्वकण्ठेऽसिपुत्रिकां न्यास्यम् ॥६४॥
कश्चिदृषिरागतो सविनो मामावदत् साहसस्य को हेतुः ।
दारिद्र्यमिति मयोक्ते सोऽस्यादोन्मुर्द्धोत्सङ्गमाणान् ॥६५॥
सन्त्यक्तिमन भूतांके राजन्यस्तोता धनार्जनोपायाः ।
नैकोऽपि मृषैव तथा पुनः कदापि पुनर्गमैवागन ॥६६॥

अहमस्मि सिद्धमन्त्रो मन्त्रविधे चास्ति चर्मभस्त्रा सा।
शुद्धे निवेश्य देशे [1]वरिवसिता स्वर्णमन्वहं सूते ॥६७॥
किन्तु यदस्त्यन्यायाद्यस्माल्लब्धं तदस्य दातव्यम्।
न्यायार्जितं तु भूसुरदेवेभ्यो देयमेष विधिरस्याः ॥६८॥
निष्कासनाभ्य एषा वेश्याभ्यो वा वणिग्जनेभ्यो वा।
दास्यति सुवर्णमन्यो न पारयेत् कोऽपि लब्धुमस्यास्तत्॥६९॥
तुभ्यं मदद्दे गृहाण रक्षाद्यमूं प्रयत्नतः सम्यक्।
मा विस्मार्षीरस्या अपचितिविधिमित्यवोचदगमत् च॥७०॥
अनिवेद्य ते भवंयं निर्वेष्टुं भस्त्रिकाममूं नालम्।
किं च कदाचिद् दस्युर्मुष्णीयादित्यसावितदानीता ॥७१॥
इति गदिते भूमिपतिर्निरस्यत्येतां सुखेन शुद्धस्थले।
त्वमिमां चोरितवसुना मदर्थं पूर्णां वसात्र निर्विघ्नम्॥७२॥
एवं सुप्रच्छन्नं भवेद् ध्रुवं चौर्यमावयोरत्र!
स्वसुतां च वित्तलोभात्स्वयं हि दास्यति कुबेरदत्तस्ते॥७३॥
सुदिन इदारक एवं कुर्वति दास्याद् विरूपकोऽर्थघ्नः।
मैत्रासुररीकृत्य व्यवर्धयद् वैरमस्य धनमित्रे ॥७४॥

(1) वरिवसिता = पूजिता।

विक्रेतुमिच्छति तन्तुं प्रभो नियम्येत चेत् भवेत् शमिति ॥८३॥
अनुशिष्टापि नृपतिना तथैव सासीत्तदा च ते भूपम् ।
निरुपाये अमूनां देवैनत् ते निदेशतो भवतात् ॥८४॥
यः कोऽप्यस्मदनुमतेर्ऋते एनां दूषयेत् मतार्यासौ ।
सनिकारं हन्तव्यः स्तेनवदिति पार्थिवोऽभ्यमन्यत तत् ॥८५॥
इत्युक्तवन्तमगदं चिन्ता कार्या न कापि विषयेऽस्मिन् ।
आकर्षीवस्तस्या मनो गुणैर्लज्जनं च वित्तेन ॥८६॥
उपकारगृहीतायाः प्रधानदूत्या मुखेन तद्भगिनीम् ।
अवदं यदि सोदर्या यच्छेस्ते भस्त्रिकां प्रदास्य इति ॥८७॥
स्वीकृतवत्यै तस्यै प्रायच्छं चर्मभस्त्रिकामचिरात् ।
पुरजनपुरतोऽगृह्णां विधिवत् पाणिं च रागमञ्जर्याः ॥८८॥
प्राबोध्यत यद्रात्रौ भस्त्राचौर्ये निशामुखे तस्याः ।
धनमित्रं मदनुमताभिन्दन् कोपाद् विमर्दकोऽवादीत् ॥८९॥
रे चर्मरत्नगर्वाद्यर्थपतेर्मूर्ख ! भाविनो दारान् ।
अपहरसि धनद्वारा तत्पितरौ त्वं प्रलोभ्य धनलुब्धौ ॥९०॥
प्राणेभ्योऽप्यधिकं यामर्थपतिर्मन्यते ततो भवान् ।
त्वत्पार्श्वतोऽमुष्पित्वा दत्त्वास्मै साधयामि हितमस्य ॥९१॥

देव यथेयं गणिका निरपेक्षं व्यययतेऽखिलं [1]द्युम्नम् ।
शङ्के तथास्य हेतुर्नष्टा मे धर्मभक्तिरेवेति ॥९९॥

तत्कालमेव वेश्या राज्ञा साहूयते स्म सह मात्रा ।
व्याधिता नाम व्याहरदेनां भद्रे! शृणुष्व मम वचनम्॥१००॥

धनस्त्यागाज्जाता शङ्कास्थानं नृपस्य नूनं त्वम् ।
[2]अनुयोक्तुमेतदेव क्षितीश्वरस्त्वाह्वयत्यतित्वरया ॥१०१॥

असकृच्चिरंन्धेन मक्ष्यति चेच्चाय मे ध्रुवं त्वयायाः ।
चित्रवधो मे भावी मृते मयि स्यात् स्वयुश्च तेनाशः॥१०२॥

एवं महाननर्थो भविता त्वं चापि वित्तहीना स्याः ।
दुर्वारायामस्यामापद्युचितं यदेव तद् विनतु ॥१०३॥

सा तज्जननी चार्ते श्रमृता नूनमेवमेव स्यात् ।
परिहर्तुमनर्थमिमं नामार्थपतेः प्रकाशयिष्यावः ॥१०४॥

तदामन्त्र्यारुयाते चण्डः पृथिवीपतिर्न्यघाद् दण्डम् ।
प्राणहरं धनमित्रः प्राञ्जलिरवदन्नृपं प्रसीद विभो!॥१०५॥

मुग्धोऽसि चेद् विवास्यो हृतसर्वस्वो न मारणीयोऽसौ ।

(१) द्युम्न = द्रव्यम् ।

(२) अनुयोक्तुं = प्रष्टुम् । 'प्रश्नोऽनुयोगः पृच्छा च' इत्यमरः ।

वद्धौ स्यातां मित्रं दयिता च यतो मर्मतयोः मथितः।
सम्बन्धशङ्का युक्तिः स्याम यथा सङ्कटाद् वयं मुक्ताः॥११४॥
मनसा कमप्युपायं निश्चित्यैनां न्यगादिषं स्थविराम्।
धिक् त्वामपेहि जरठे वस्त्रयं विदधतीं कुकर्मापि॥११५॥
धनलोभाकुलमनसं तां मे छद्म प्रियां त्वमतिदुष्टा।
धनमित्रेण कुमतिना मित्राकृतिनाऽरिणा समानैषीः॥११६॥
निर्धनमित्रं वीरं तदहं पापे नदैव निरचिनवम्।
नश्वरत्नमस्या भूषाश्च हृता सुखं म्रियेयाम॥११७॥
सा शृण्वतां गृहीत्वा कथञ्चिदनुनीय रक्षिणो धूर्ता।
समुपेत्य मामपृच्छद् भद्राभरणानि कुत्र निहितानि॥११८॥
तत्कथनमिषेणाहं कर्णे तस्या अशिक्षयं सर्वम्।
यत्कर्णेऽवदं मुदिता सा याताहं च चारके न्यास्ये॥११९॥
सुभगंमन्यो म्लेच्छनागरिकः कान्तकोऽवददपीत्।
मुषितं धनं न यच्छेद्यद्वद्धीक्षेपा द्रुतं मुखं मृत्योः॥१२०॥
तस्यापि सर्वमन्यत् शत्रोर्मेखा' तु नैव यच्छेयम्।
मरणं तृणाय मन्ये किमिव भवेद्यातनाभ्य इत्यवदम्॥१२१॥
अथ मामेत्य कदाचिद् धात्री सायं सतोषमाहार्य।

गाँधमिता नृपतनया गृहाङ्गणं कान्तकस्तदैवायात् ।
जान्विदमालोक्याहं व्यचार्यं सुप्रसङ्ग एष इति ॥१३१॥

आच्छिद्य राजदुहितुस्तूर्णं कर्णावतंसितं कमलम् ।
कलत्रभीषणमिषतस्तस्मिन् प्रास्यं विहस्य नागरिकैः ॥१३२॥

मन्कर्मणा हसन्तीं प्रणयवतीं नृपसुतामपंस्ताऽसौ ।
तस्मिन् क्षण एवैनं माहापान्मीनकेतनो विशिखैः ॥१३३॥

नृपसुतया त्वत्प्रियया दत्तास्त इमाः सवासना भूषाः ।
इति दत्त्वा'स्मायवदं त्वत्सङ्गोत्का महीपपुत्रीति ॥१३४॥

एतैश्चान्यैरुपायैस्तस्याशास्तत्क्षणे व्यवर्धन्त ।
मार्येनं चास्तमने विविक्त उपविष्टमेकदा भाषे ॥१३५॥

नव लक्षणानि दृष्ट्वा कश्चिद्दैवज्ञ ऊचिवानेतत् ।
अधिपतिष्यत्यखिलं राज्यमिदं कान्तकस्य हस्त इति॥१३६॥

त्वां कामयते पार्थिवकन्यातः सत्यमेव भवितैतत् ।
युद्युपर्यङ्कापत्यां वीक्ष्य नृपस्त्वां द्रुतं पिपात्मजया ॥१३७॥

मन्युत दास्यति तुष्टस्तुभ्यं नूनं स्वराज्यमिति मन्ये ।
कन्यामनुकूलायां सत्यां सिद्धिस्तवेच्छया स्यात् ॥१३८॥

---

(१) अस्मै भूषा दत्ताऽस्मामिति साधकः ।

कान्तारमध्ये तत् तं प्रकारय पन्थानु लाभस्व मुक्तिर्दि
मान्या सह निर्गतौ राजपथे रक्षिभिः समागा
हस्ते मारापमर्दं पलायितुं काम इयं तु पर
पुलिका [illegible] गन्धारोचं गद्दस्मार्दं
पूर्णाम पुरेन पान्थेना जरठा न जातु मां न्प
मारादीनाम पुत्रो यायुप्रमोऽस्य कान्तर
नृपपुत्र्या सह रन्तुं यामीति वदन प्रयाति
[illegible] दूत म एवं पुत्रो [illegible]नीति म
वरे मा यातुं [illegible] देवता प
[illegible] गमन इति [illegible]
[illegible] नुयात: [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

आगच्छतः सहायानद्रुपतिनः मनोज्ञप्राणोऽस्यात् ।
सार्थं निर्भिद्य शीघ्रमुखं पुरं च वैरिणामहि ॥१६३॥

अभिद्रुत्य चण्डवर्मा राजसुतां तां बलाद् विवोढुमनाः ।
स्वभवनमनयत् कौतुकमपि सोऽस्याः आरब्धवानत्युत्सुकः ॥१६४॥

अहमपि खड्गमसिना हत्वा शत्रोर्विधाय रणभूमौ ।
मित्रं पार्थिवं त्वं प्रत्यावर्तय सहायकान् सर्वान् ॥१६६॥

मङ्गलपाठकविधैः सह सुभाषिभिः प्रविश्य तत्सदनम् ।
विगतासुमवधार्य तं तत्सार्थं विचेष्टमानांश्च ॥१६७॥

आदाय वेपमानां भीतार्तां तदुपगूहनैः सान्त्वयम् ।
निर्विष्टवान् यावत् तदा मयाऽश्रावि मित्र ! ते वार्ता ॥१६८॥

अर्गलीकृतोऽभिनन्दितस्त्वयामुना धर्मेणेति तं स्तुवता ।
राज्ञापहारवर्मादिष्टः स्वकथां प्रवक्तुमारभत ॥१६९॥

इति अपहारवर्मचरितं नाम द्वितीय उच्छ्वासः ॥

आगच्छतः सहायानद्रूपतिनैः मनोऽस्मदागतोऽपात् ।
मत्तं निर्भिद्य धरित्रीपृष्ठे दुष्टं च वैरिणामपि ॥१६४॥

सोऽभवद् चण्डवर्मा राजपुत्रां मां बलाद् विवोढुमनाः ।
स्वभवनमनयत् कौतुकमपि सोऽकरोद्दर्नीयसन्तुष्टः ॥१६५॥

मार्गेऽपि चण्डसिंहवर्मा हत्वा शत्रोर्बभाव रणभूमौ ।
सिंहवर्माणं त्वं मत्पार्श्वेऽनय सहायवान् सर्वान् ॥१६६॥

मङ्गलपाठविधैः सह गृहाणि प्रविश्य तत्सदनम् ।
विनाशमुपगतं मे भट्टसार्थं विशिष्टमानांश्च ॥१६७॥

आनीय देवमानां पीनानां तदुपगृहैः सौख्यम् ।
निर्विष्टवान् श्वागं मया मयाऽप्यावि मित्र ! तेवाणी॥१६८॥

"स्वर्गमुनेऽनिशापितस्त्वयामुना धर्मेणेति तं स्तुवता ।
राजापहारवर्माधिपः स्वकथां प्रवक्तुमारभत ॥१६९॥

इति अपहारवर्मचरितं नाम द्वितीय उच्छ्वासः ॥

कान्तकमहनं तद् त्वं प्रकाश्य बन्धाद्द लभस्व मुक्तिमिति॥१

धात्र्या सह निर्यातो राजपथे रक्षिभिः समासाद्ये।
हृदये चाकार्षमहं पलायितुं क्षम इयं तु बध्येत॥१

युक्तिं विचिन्त्य तान्प्रति गत्वावोचं यदस्म्यहं चोरः।
गृहीत सुखेन परन्त्वेषा जरठा न जातु मां स्प्राक्षीत्॥१५

सावादीन्मम पुत्रो वायुग्रस्तोऽद्य कान्तकं हत्वा।
नृपपुत्र्या सह रन्तुं यामीति वदन् प्रधावति प्रजवात्॥१५

बद्ध्वा दत्त स एनं भूयो धाविष्यतीति जल्पन्तीम्।
को वा वायुं रुन्ध्यादित्यवदं रंहसा पलाये च॥१५

कथमेनममुञ्चस्त्वं सद्मन इति तां विनिन्द्य तेऽगच्छन्।
अहमपि तयानुयातः प्रियागृहं प्राप्य तां निशामनयम्॥१६

प्रातर्धनमित्रमयां लब्धतपस्सिद्धिना च समबोद्ध्ये।
मुनिना मरीचिनाहं त्वद्दर्शनमेवमेव भावीति॥१६

तत्कान्तकापचरितं निवेद्य राज्ञेऽथ सिंहघोषोऽपि।
प्रामोत्तेन वितीर्णं नितरां तुष्टेन कोषपालपदम्॥१६

पश्चात्तेन सुरङ्गापथेन गत्वा वियोगसन्तप्ताम्।
नृपतनयां समगच्छे तदा पुरी चण्डवर्मणा रुद्धा॥१६

तस्करसार्थैरपहृतसर्वस्वोऽभूत् ¹प्रतीपनियतिवशात् ॥ ७ ॥
शबरगणतनुजगृहीता शरभयभीता तदाविशं विपिनम् ।
सरसं व्याघ्रे निपतति भयाकरे शिशुयुता शिलावपनम् ॥ ८ ॥
कपिलाभैरभिलीनो बालोऽभूत् गोरवं च शृगालम् ।
शार्दूलं हत्वा तं शबरयुवानः स्वनगरमपसर्पुः ॥ ९ ॥
अवनौ मया निपतितां गोपालः कोऽपि मां गृहं नीत्वा ।
प्रणयदिनामकृत तदा स्वामिनमुपयातुमुत्सुकाभूवम् ॥१०॥
मम दुहिताभ्येत्य तदा मामवदज्जननि ! बालकं मत्तः ।
मत्तः किरातकुलानामधिपोऽहार्षीद् विमान्य रुदतीं माम्॥११॥
कश्चिद्वनेचरो मां प्राणान्निरोप्य प्रवृत्त उद्वोढुम् ।
मन्त्राभ्यां तदहमतः स मां निहन्तुं विविक्त उद्युक्तः॥१२॥
सहसैत्य नरवरोऽयं तं हत्वा प्राणदक्षिणां मेऽदात् ।
उपकारश्रृङ्खलिताया मम वचनान्यामसावुपायंस्त ॥१३॥
आकर्ण्य तन्मयाऽसौ पृष्टोऽवदन्मैथिलस्य भृत्योऽहम् ।
कारणवशाद् इदानीं यियासुरस्मि प्रभोः सकाशमिति ॥१४॥

---

(१) प्रतीपेति । प्रतिकूलदैववशादित्यर्थः ।

अथ तृतीयोच्छ्वासः ।

उर्वीमटन्कदाचित् गतो विदेहान् बहिश्च मिथिलायाः ।
मठिकायां कस्यांचन स्त्रिया कयाचित् कृतादरो न्यवसम् ॥१॥
मद्दर्शनात् सरुदती हेतुं पृष्टाऽब्रवीदसौ जरठा ।
श्रवणपथमागतस्ते मिथिलानाथः प्रहारवर्मा स्यात् ॥ २ ॥
तन्मित्रं मगधानां नृप आसीद्राजहंस इति महितः ।
आस्तां प्रियंवदावसुमत्यौ पत्न्यौ तयोश्च सख्यमितौ ॥ ३ ॥
स्वसखीं'सन्तर्षां द्रष्टुं सौम्य ! प्रियंवदाऽयासीत् ।
सपतिसुता पुष्पपुरीं जन्यमजनि मगधमालवेशित्रोः ॥ ४ ॥
दुर्लक्ष्यां गतिमापद् मगधपतिर्मिथिलस्य सन्निपतेः ।
मुक्तिं प्राप्य कथञ्चिन् मत्याऽगम्य स्वराज्यमायातः ॥ ५ ॥
संहारवर्मणस्तत्　　दायादजनैरात्मजैरभिव्याप्तम् ।
आकर्ण्य विकटवर्मप्रभृतिभिरासीदतीव खिन्नमनाः ॥ ६ ॥
स्वसैन्यपात गुप्तपतेः सैन्यं साधितुमरण्यमार्गेण ।

---

(१) [illegible] ।

वृद्धां गत्वा माता राजान्तःपुरगतं किमपि वृत्तम् ।
कथयेति ब्रुवति मयि सा काचित्तत्समीपमायासीत् ॥२३॥
धात्री मे तां दृष्ट्वा पुष्करिके भर्तृदारकं पश्य ।
त्यक्तो मयावकृपया पुनरैदिति मामदर्शयत्तस्यै ॥२४॥
सा हर्षनिर्भरा बहु विलप्य शान्ताभवत्तदा मात्रा ।
राजपरिग्रहवार्ताकथननियुक्ता सती तदारभत ॥२५॥
राज्ञो महिषी पुत्रक ! दुहिता भूपस्य कामरूपाणाम् ।
अप्सरसोऽप्यतिशेते रूपे च तथा कलासु विविधासु ॥२६॥
प्राणेभ्योऽपि प्रेष्ठां तन्वङ्गीं मन्यते विकटवर्मा ।
इति तद्वचनं श्रुत्वा तामवदं त्वं मदुक्तमनुतिष्ठ ॥२७॥
मद्दत्तगन्धमाल्यान्युपहर राज्यै सदैव तत्पत्युः ।
रूपं विनिन्द्य तस्य प्रथयान्यस्त्रीषु सौहृदं गुप्तम् ॥२८॥
अनुरूपभर्तृगमने सुखं तथा दोषमप्यभावेऽस्य ।
मन्त्यापारस्याः स्यान्तेऽनुशयं पत्यौ विरागमपि जनयेः ॥२९॥
श्रावय सेवमाना नृपमहिलामनुसर त्वमेवापि ।
सदा काले काले समेतु तां नः सुकर्मसिद्ध्यर्थम् ॥३०॥
एकस्मिन् दिवसे मामुपयाताह प्रपूज्य मम पुत्रीः ।

अन्योन्ययोग्यमुभयो रूपं तद्वद् गुणांश्च वीक्ष्याऽहम् ।
मणिकनकसमागम इव स्याद्वां सङ्गः प्रशस्य इति मन्ये॥४०॥

तव निश्चयो यदि भवेत् नाऽसाध्यं किमपि तस्य वीरस्य ।
स्थानं दर्शय मद्यं तत्रामुं तूर्णमानयेयमिति ॥४१॥

अवमिनववचनायां मयि सावादीचास्ति ते ग्रकथनीयम् ।
विवृणोमि मे मनोरुजमाकर्णय सावधानमनसेदम् ॥४२॥

स्नेहभृच्चिरामीन्मातुर्मेऽम्ब प्रियंवदादेव्याम् ।
तद्वत् महारवर्मा मियः सखासीत् पितुर्मेमात्यन्तम् ॥४३॥

पुत्राय पुत्रवत्याः कन्या देया हि दुहितृमत्येति ।
प्रागेवापत्यजनेः सत्यधास्तामुभे मिथः सख्यौ ॥४४॥

किन्तु भनष्टतनया प्रियंवदाऽतः पिता ममापच्छत् ।
मां विकटवर्मणे बहुनिष्ठुरमनसेऽतिदुर्विनीताय ॥४५॥

मम मणिपर्यङ्केऽसावित्वर्यां मयि निबद्धमत्सरया ।
रमयन्तिकया सार्धं रमतेऽसौ मे न रोचते दुष्टः ॥४६॥

अपरं च काव्यनाटकपुराणशास्त्रेष्वनाप्तनैपुण्यः ।
शौर्योन्मादी मिथ्याभाषी व्यसनी तथा पितृद्रोही ॥४७॥

पियजनसङ्गात् प्राणा वरं परित्यक्ताः ।

अन्योन्ययोग्यमुभयो रूपं मदह गुणांश्च वीक्ष्याऽहम् ।
मणिकाञ्चनसमागम इव स्याद्वां सङ्गः मनस्य इति मन्ये॥४०॥

एष निश्चयो यदि भवेत् नाऽस्माकं किमपि तस्य वीरस्य ।
स्थानं दर्शय मह्यं तथाऽमुं तूर्णमानयेयमिति ॥४१॥

अवगितवचनायां मयि सावादीद्यास्मि तेऽथ कथनीयम् ।
शृणोषि मे मनोऽम्बुजभास्करेऽपि सावधानमनसेदम् ॥४२॥

स्नेहमयगिरासीन्मातुर्मेऽस्य प्रियंवदादेव्याम् ।
तदनु भरारवर्मा प्रियः सख्यासीत् पितुर्ममात्यन्तम् ॥४३॥

पुत्राय पुत्रवत्याः कन्या देया हि दुहितृमत्येति ।
मार्गेणापत्यजनैः सम्प्रधास्तामुभे मिथः सख्यौ ॥४४॥

किन्तु मत्कृतनया प्रियंवदाऽतः पिता ममापच्छत् ।
मां विवाहकर्मणि यद्दुनिष्ठुरमनसेऽतिदुर्विनीताय ॥४५॥

मम मणिपर्यङ्कोऽसाविन्दुवर्मा मयि निर्बद्धमत्सरया ।
रमयन्निरुध्य सार्धं रमतेऽसौ मे न रोचते दुष्टः ॥४६॥

अपरं च काव्यनाटकपुराणशास्त्रेष्वनाप्तनैपुण्यः ।
शौर्योन्मादी मिथ्याभाषी व्यसनी तथा पितृद्रोही ॥४७॥

युवतीनामभिगमनसङ्गात् मात्रा वरं परित्यक्तः ।

तदवश्यमेव भाविन्यर्थेऽस्मिन्मा कृथा वृथा चिन्ताम् ॥५६॥
अन्येद्युरन्धकारे नैशे प्रसृते सुनीलवसनोऽहम् ।
दृढनद्धकक्षाबन्धः खड्गधरः स्वार्थसिद्धये निरयाम् ॥५७॥
धाम्पाटिष्ठेन पथा लतागृहं प्राप्य तत्र पर्यङ्कं ।
विश्राम्यता मयाऽस्याः पदशब्दोऽश्रावि[1] मदकाशिन्याः ॥५८॥
स्थानाभिनिष्क्रम्यास्मादन्तरितोऽशोकपादपेनाऽस्थाम् ।
तन्वी समेत्य दृष्ट्वा समन्ततः सा सगद्गदं न्यगदत् ॥५९॥
हा हा प्रतारितास्मि व्यक्तं नास्ति प्रयोजनं प्राणैः ।
स्मर कस्तवापराधः कृतो मया यत्र मां निषूदयसि ॥६०॥
आविर्भूयाऽवोचं कान्ते कोऽस्मात्परोऽपराधः स्यात् ।
प्रियपत्नी तस्य यतो रतिरतिशायिता त्वया स्वरूपेण ॥६१॥
किन्तु निरर्थकमेष प्रहरति मामनपराधिनं सुभ्रु ! ।
व्याहरदोषोऽस्य न वा स्यात् चेत् प्रमदे प्रसीद शमयेमम् ॥६२॥
इत्युक्त्वाऽऽश्लिष्य तया सह रतिसौख्यं यथेष्टमनुभूय ।
प्रस्थातुकाम आसं तदाश्रुपूर्णेक्षणाऽवदत् सुतनुः ॥६३॥

(१) [illegible]

सौन्दर्येण सपत्नीरभिरमयेमें यतः कृतघ्नो ऽसि ॥७२॥
नाहं स्वनाशहेतोर्भूतोत्पादनमिदं करिष्य इति ।
तस्योत्तरं स दास्यति यत्तन्मयं निवेदयेत्यवदम् ॥७३॥
शास्त्रोपदेशमिव सा मद्गिरमाहत्य सुन्दरी निरगात् ।
येनाध्वनाविशमहं तेनैवायासिषं यथा मठिकाम् ॥७४॥
अथ गीष्पतिसममतिभिर्मन्त्रिभिरन्यैर्हितैषिभिश्चासौ ।
अनुमत आरभतैनं विधिं विधातुं ¹मुमूर्षुरविवेकी ॥७५॥
समये सम्प्राप्तं मां दृढमाश्लिष्य प्रियावदद्धूर्त ।
सिद्धामवेहि युक्तिं यतोऽभवं तं यदा त्वदादिष्टम् ॥७६॥
मत्पादयोः पतित्वा तदागदद्भ्रमपि यन्मया पूर्वम् ।
अक्रियत तन् क्षमस्व त्वदितरनारीं न कामयेऽत इति ॥७७॥
रागाग्निसाक्षिकं ते पुरा प्रदत्ता स्मरेण गुरुणाहम् ।
पुनरपि धनञ्जयममुं साक्षीकृत्य स्वचेतसा दीये ॥७८॥
वैवाहिकनेपथ्या तस्मादत्रागतेति निगदन्तीम् ।
निष्ठेह साधयामि स्वीयमयिनि तां विसृज्य सविधेऽग्नेः ॥७९॥

(१) मुमूर्षु = मर्तुकामः ।

दैवादिह च प्राप्तं मधुपददर्शनसुखं कृतार्थोऽस्मि ॥८७॥
आख्याहि स्वोदन्तं त्वमिदानीमिति नृपात्मजेनोक्तः ।
आरभते स्म कथयितुं बद्धाञ्जलिरर्थपाल आत्मकथाम् ॥८८॥

इति उपहारवर्मचरितं नाम तृतीय उच्छ्वासः ॥

मनदासस्य गृहिणी नामासीत् मत्या मनवगतनः ।
ईशानुः कर्तायान भ्रातरं मम दुर्व्यसनगतः ॥ ८ ॥
बहूनां निवारितोऽपि स्वदुर्विलासानरं न शान्तमाभृत् ।
मार्गमिह विविधदेवानदमपन्यं च भूमिपतितनयाम् ॥ ९ ॥
मन्यां धारमवमां ययमपि गहनस्य विहन्तो गृहम् ।
कर्मां गर्भवधाम्मा पान्निमर्मा मन्मनःश्रमोद्दरतम् ॥१०॥
मनयं मागनामां गृहमध्योदगाव्भगात् त्यक्तः ।
भिन्नपानालोऽथ मया माहिमयाऽकारि गोप्यनिर्भेदः ॥११॥
गमाख्या एतोत्रा यदोऽन्तीये बधम्पलं रात्रौ ।
ईशानसूनो हत्वा पापमभिन्यांश्च काश्चिदपयातः ॥१२॥
भ्राम्यन पुरमोऽन्यं मवाप्तनयनां कुमारिकां काञ्चित् ।
मामन्वपृच्छं का त्वं शंदनहेतुरच वाग् कस्त इति ॥१३॥
मावदर्षि सुताहं मणिभद्रस्यास्मि यक्षराजस्य ।
नागवल्लीति विदिता नत्वाऽगस्त्यप्रियां[1] समायान्ती ॥१४॥
नारायणीपितृवने पतितं कञ्चन रुदन्तमतिदीनम् ।

(१) अगस्त्यप्रियां = लोपामुद्रां प्रणम्य ।

मत्सुताराज्यानि (१)स्वविघ्नान्यत ऊर्वीमित्यवदत् ॥२३॥
अपरे पथि निजपत्न्यां मद्यं विमातिर्मातिर्या दत्त्वा ।
दुग्धाभाग्यमपरार्णान्मामित्थेनन्मदीपट्टलमिति ॥२४॥
अनुरे स्वर्गं याते ज्येष्ठे स्याले च कालगतियामे ।
तत्सुतानि पञ्चसमं नृपति कृत्वा व्यवर्धयं यमात् ॥२५॥
र्गास्मन्नारण्यमिते, पिशुनाः केचित् समप्रुवन राजन ।
गाचिवोऽयं कान्तिमतीं सह स्वगारं समय सम्पृहात् ॥२६॥
कृत्वा विषमयोगं दृष्टो ज्येष्ठं सहोदरं तेऽहन ।
त्वामपि हन्ता नूनं तस्मात् जयमूमुपायपोतनया ॥२७॥
इति चाटुवचनपटुभिर्नित्यं गदितोऽपि मन्त्रिणोऽपक्रान्तिम् ।
राजा न श्रीदर्शामप्याचरितुं यत्निर्णभयादशकत् ॥२८॥
अथ जातु दुःस्वप्नयुक्तां कान्तिमतीं वीक्ष्य राजपत्न्यवदत् ।
किं दुःस्वकारणं ते सदामर्षात् कामपालपत्नी ताम् ॥२९॥
जानास्येव सर्वां मम नाम्ना तारावली सपत्नी मे ।
नायकताडयन्मे भर्तॄशान्ते मदीययाभिधया ॥३०॥

---

(१) स्वविघ्नानि = स्वद्धीनानि ।

आनाय्य मया सद्यस्तं मार्गं मे शास्त्रविविक्तं त्वम् ॥३९॥
दर्शय्य मे श्रीमद्गुरुणां सदैव सेवितव्यमिति ।
सत्संगतिं प्राप्य न शीलितुं मां च पूर्णमनोऽभ्यात् ॥४०॥
प्राप्य निमीलितनयनपद्मयुगलोपासनसेवितम् ।
मानुः श्रियं संप्राप्यादर्शीय सौपर्णमकरोत् ॥४१॥
तत्रैव चागतानि सोमाद्यन्यस्य चन्द्रगिरिरूपम् ।
नासंदृष्टपूर्वं चारम् देवगणान्यपि मार्गं उपनत ॥४२॥
गामदूरलेनयतो नैवं उद्घृत्य इन्ति रामाज्ञा ।
यदि कोऽपि धर्मं कुर्यादागत्य तैवमेव इन्तीति ॥४३॥
श्रुत्वा विशिखवलयसमं मनोऽर्दितं भोगिनं पितुः शिरसि ।
दृष्ट्वापि मर्यादावान् पूर्णामनन्यभयं च मद्गुरुतम् ॥४४॥
उत्तीर्णवृत्तमेव समर्थः दृढवनो व्यथोऽयगुभिः ।
शिष्टैरेव सदा मां सेवितव्यमिथ्यापरोऽभिनन्दन् ॥४५॥
गताऽपि स्वरवता सम्प्रिष्टमां मृतं पतिं नेतुम् ।
एतमनुमतुं चैनं समाविशन्ता समानयद् भवनम् ॥४६॥
स्वचरण्यपाविमुक्तं तापमत्रापि समीक्ष्य जननी सत् ।
इदमपा सत्तदपोनिपत्य मनसीयमप्यवाशिमद् ॥४७॥

इत्यादि मालवानां नृपतिस्तनयाय दर्शयामास ॥५६॥
कान्तिमतीदृष्टान्तान्निभृतं चित्तगलिताः कन्याः ।
स्मारयितुमुचितं न यतन्तेऽत्रः मयालनीयैषा ॥५७॥
अस्यैव भूमिमदनं सर्वैरपि योगसाधनैः पूर्णम् ।
ज्ञात्वेति भावनार्थं कृतमयमेवात्र त्वयैवेति ॥५८॥
नियमन्नीनामिह सा द्वादश वर्षाणि कन्यका येन ।
मान्यपदमिता भूपो नाद्यापि स्मरति किं विधानमन्यम् ॥५९॥
गर्भस्थिता किलेयं माता वत्स प्रतिन्सिता तुभ्यम् ।
भवति भवानिदानीं चिन्तयितुं यत्र भगद्योग्यं तत् ॥६०॥
नामवटं राजकुले किञ्चित्कार्यं महत् मयाप्याहम् ।
अथैव भवितव्यो नूनं समयोचितं कारिष्य इति ॥६१॥
इत्यादर्शितमार्गो धामगृहं प्राप्य निर्भयं सुतम् ।
जीवग्राहमगृह्णात् गजानां सिंहपोतनाभानम् ॥६२॥
अरण्यानुग इव सर्पं धृत्वा नीत्वा विचेष्टमानं तम् ।
तेनैव पथा श्रीजनपुरतः पितृगर्विशो च तमनैषम् ॥६३॥
इष्टतमां मन्त्रितमां दुष्टं बन्धने नियम्यैनम् ।
कन्यां च तां यथाविधि कुवलयनयनां मया व्यवाहयताम् ॥६४॥

अथ पञ्चमोच्छ्वासः।

मोऽस्वादीदेव ! महीमटंस्त्वदर्थं महीरुहस्याधः ।
सूर्येऽस्तमिते प्राप्तः शिलाधिपमाणोऽप्रवं विभावर्याम्॥ १ ॥

'क्रव्यादयमभ्ररणैर्भापिए एतद्वने मसुप्तस्य ।
सैवास्तु देवता मे शरणं यास्मिंस्तरौ निवसतीति ॥ २ ॥

यावन्निद्रामापं तावदनागरमतीवसुखदेन ।
स्पर्शेनाद्रातं निजपार्श्वे शयितां च कामिनीं काञ्चित्॥ ३ ॥

साऽरण्यानी क्व गता कुत इदमागतमहो महाहर्म्यम् ।
केयं तरुणी रतिमप्यतिशेते या स्वरूपसम्पत्त्या ॥ ४ ॥

आश्लिष्येत मया यदि भीता निद्रापसंशयं जयात् ।
शयितुं न पारये स्मरशरलक्ष्यीकृत इमामनालिङ्ग्य ॥ ५ ॥

यद्वापि भवतु तदमूं कुर्यामीति विचार्य हृदये ताम् ।
स्पृष्टास्पृष्टं ममदां परिरभ्याऽशयिषि सुप्त इव भूत्वा ॥ ६ ॥

सा सद्यः स्मरबाधां कम्पस्वेदादिसूचितां प्राप्य ।
समपृहयीक्षित्वा मां सुदूरशायिष्टान्तिके न दूरे च ॥ ७ ॥

---

(१) क्रव्यादो = राक्षसः। 'क्रव्यादोऽस्रप आशरः' इत्यमरः।

प्रियपतिमभ्येमीति च यावत् प्रस्थातुमुद्यता तावत् ।
त्वमदृश्यथाः प्रसुप्तो न परिज्ञातो मया तु विपद्वदा ॥१६॥
शरणार्थिनममुमविरलभयेऽजनेऽस्मिन् वने परित्यज्य ।
गन्तुमयोग्यमिति प्रिया त्वामनयं निद्रया पराभूतम् ॥१७॥
किन्तु यदा शिवमन्दिरनिकटगमनं मानसे सदाकार्षम् ।
पूनाऽनेन सह कथं मद्वपुर्वर्तुं त्वया प्रवेयमिति ॥१८॥
नवमालिकाभिधानां श्रावस्तीनाथदुहितरं सजनाम् ।
हर्म्यतले घर्मसमयसुभगे सुप्तां विलोक्य तत्सविधे ॥१९॥
शेतां विमुक्तोऽयं कृतकृत्या यावदागमिष्यामि ।
इति तत्र शाययित्वा त्वामहमगमं शिवालयं तूर्णम् ॥२०॥
गिरिजाऽप्योचद् भद्रे ! त्यज चिन्तामवसितोऽद्य शापस्ते ।
पत्या सहास्य सुखं निर्विश सुचिरं मयाहि सपदीति ॥२१॥
निजमहिमानमधिगता देवीकृपया त्वमस्यभिज्ञानः ।
ननु तनुज एव मे त्वं यदसि सुहृत् प्रियतमोऽर्थपालस्य ॥२२॥
मोहाक्षिप्तया त्वय्यपि विरकारीति सानुशयमेतद् ।
मनो मां दहतितरां वत्स ! सहस्वापराधमेनं मे ॥२३॥
निद्राभिभूतं शयितौ परन्त्वनिद्रौ परस्परासक्तौ ।

रणदन्तरतूर्यनिरुद्धार्थोमन्थरभावपौरवम् ।
दिश्चिद् भारतमनया मार्गो याहं त्वमत्र मदनीये ॥२२॥
रामार्तमनुपनारीरपचरितं मां विविक्त आसीनम् ।
गाम्भूप्रार्तवक्त्रा किं त्वयात्तं किमपि रहस्यमेलाम् ॥२३॥
तस्याः प्रश्नं श्रुत्वा यौत्स्य च चिरं स्वभावयं मनसि ।
एतदभ्यंतलं मन्त्रविमानं यत्र मे प्रिया दृष्टा ॥२४॥
एषापि तत्सर्वीनामन्यतमा नत्र या मयादर्शि ।
नतिकृतिरप्येषा मे तन्वन्वेऽप्रमिव कामविद्धेषा ॥२५॥
आदाय चित्रफलकं तस्मिन्नालिख्य राजतनयायाः ।
प्रतिकृतिमवदं गुप्तावेकर्णी प्रलोकितं स्वप्ने ॥२६॥
प्रतिकृतिया नयाहं पृष्टः सर्वं स्ववृत्तमाचक्षि ।
नाप्याख्यासा बाधा या नृपकन्या मदर्थमनुभवति ॥२७॥
यावच्च कतिचिद्दिनानि त्वयि रसज्ञो भवेदथ युक्त्या ।
सञ्चिन्त्य मां वदान्तिकमेमीति मैपयं वचस्तस्यै ॥२८॥
इदविदं गत्वास्या आलापापारोपतः समाचारम् ।
त्वगदं वनितावेषं धृत्वा त्वामनुसरामि राजकुलम् ॥२९॥

शयानः सितवसने सन्निहितः स्कन्दमन्दिरे तिष्ठेः ॥४८॥
एतावन्तं समयं तन्वङ्ग्या सह सौख्यमनुभूय ।
प्राप्स्याम्यनया साकं महोत्सवे सुरनदीजले स्नातुम् ॥४९॥
वारिविहारव्यापृतचित्ते कन्याजने सरित्सलिले ।
मग्नोपसृतश्चपलं तत्रोन्मङ्क्ष्यामि यत्र तिष्ठेस्त्वम् ॥५०॥
त्वदुपहृतं शुभ्रपटं वसान उत्सार्य '(१)दारिकावेषम् ।
भूत्वा ते जामाता नाम त्वामनुसरेयमह्नाय'(२) ॥५१॥
सा राजनन्दिनी मामन्विष्याऽप्राप्य तां विना नाहम् ।
भोक्ष्य इति व्यथिता स्यात्तस्मात्कोलाहलो महान्भावी ॥५२॥
तस्मिन्समये मयानुयातो गत्वा सभां नृपं ब्रूहि ।
एष स मे जामाता सकलकलाकोविदः श्रुतिषु निष्णातः ॥५३॥
आन्वीक्षिकीविचक्षण इषुप्रयोगे तथा गदायुद्धे ।
असमानो '(३)हस्त्यश्वस्यन्दनतन्त्राणि वेत्ति पूर्णतया ॥५४॥
रतिवल्लभमतिशेते रूपे विगतस्मयश्च तदमुष्मै ।

(१) दारिका = कन्यका ।
(२) अह्नाय = झटिति । 'द्राग् झटित्यञ्जसाह्नाय' इत्यमरः ।
(३) हस्त्यश्वेति । गजाश्वरथशास्त्राणीत्यर्थः ।

पृथिवीपतिना कथन ¹राजन्वान् जनपदः सुजनबहुलः ॥१६॥
आमवदमनन्तैरपायानन्ता यदुरम्यदेशपूर्णा च ।
न्वयधिनलक्षणपूर्णो नैकोऽपि परन्तु नीहृदस्त्यस्याम् ॥१७॥
किन्तु परं न युवयोरवयिनिर्मलपुत्रसूपायः ।
सुर्यामस्यां यदि वां मज्जान्वदर्शी भवेयमहमेव ॥१८॥
मयि भाषमाण इत्थं नपुररणितानि कर्णपथमायन ।
अवदत्ससम्भ्रमं मन्त्रिवरो नृपसुतैयमायाता ॥१९॥
अनिषिद्धदर्शनैषाऽस्मिन् कन्दुकमहोत्सवे तस्मात् ।
आयातं वीक्ष्यैनां सफले स्यातां विलोचने युवयोः ॥२०॥
तामन्वेव नृपसुता दृष्टा शशिशदकालहीनं यं ।
हृदयं नृत्यत्स्वसिते मामनुरागेण वीक्ष्य सा निरगात् ॥२१॥
स्मरनरविषमशरज्वरविदलहृदयोऽगमं गृहं सुहृदः ।
तेनानुभाविनश्च प्रयत्नयुक्तेन भोजनादीनि ॥२२॥
कठेरम चन्द्रसेना दिनावसाने समेत्य मां नत्वा ।
पर्यन्तिश्च आस्त मुदा तदौष्ण्या निशां समापद्य ॥२३॥

---

(१) 'सुराज्ञि देशे राजन्वान्' इत्यमरः ।

यदि देवमतं कन्यां परिणययोग्यां मदात्मका
इत्याकर्ण्य वचस्ते निरुपायो भूपतिः सचिवः
अनुनेतुं प्रयतेत त्वां जगतोऽनित्यतादिकः
त्वमदत्तश्रवणस्तद्वचसि क्रन्दन् प्रवेष्टुकामः
काष्ठैरेधितमग्निं निःशङ्कं राजमन्दिरद्वारं
भूमिपतिर्धनविसरैस्तोषयिता त्वां स्वकन्यकां मह्यं
दत्वा मद्गुणतुष्टो युवराजपदं च मे समर्पयिता
इति कार्य उपायोऽसावपि ते रोचत इति ब्रुवन्तं माम्
आश्वास्य यथोक्तमयं कौशल्यात् सर्वमप्यसाधयत ॥
सिद्धमनोरथ एवं कृत्वा चम्पेश्वरस्य साहाय्यम् ।
मित्रमिलनसङ्केतस्थानं जिगमिषुरिहागमं राजन् ! ॥६
अत्र प्रभो ! सुदैवात्तवदर्शनलाभमप्यवापमहम् ।
अप्रतिकूले दैवे कार्यं सिद्ध्यदसाध्यमपि नूनम् ॥६१॥
श्रुतद्वचो नृपतिसुतो प्रमतिं समेभिः सुसद्वचनैः ।
स्तुत्वाह मित्रगुप्तं स्वोदन्तं त्वमपि मित्र ! कथयेति ॥६२॥

इति प्रमतिचरितं नाम पञ्चम उच्छ्वासः ।

आराधयिष्यति सुता राज्ञस्तस्मान्महो महानद्य ॥८॥
अनुरक्तावन्योन्यं नृपदुहितुः सख्यहं च सातिशयम्।
किन्तु हठाद्रवनिपतेः साऽङ्गभुवा भीमधन्वना रुद्धा ॥९॥
उत्कंठितमनस्तर्थ कामशरैर्जर्जरीकृतोऽत्राहम्।
[1]परिवादिनीप्रवादनविरतचेतः करोमि सन्तुष्टम् ॥१०॥
अत्रान्तरे आयार्सीत्काचित्तरुणी स तां समाश्लिष्य।
मामाह कोषदासः सैषा मे प्राणवल्लभा मित्र! ॥११॥
मत्प्रियतमां निरुन्धन्मेऽमूत्रिष्कामयत्यसौ दुष्टः।
नृपसुत इत्याचरितुं पापं नास्मिन्नहं समर्थोऽस्मि ॥१२॥
सोऽहं निरुपायोऽद्य मे श्येनां जीवितेश्वरीं हर्म्याम्।
पर्याप्तममोघान्प्राणान् हास्याम्यतीव मुदितमनाः ॥१३॥
इति वादिनि सा तस्मिन्नवदन्मा मा कुरुष्व नाथेदम्।
साहसकृत्यं मत्कृत इति बाष्पाकुलविलोचना तरुणी ॥१४॥
भूयाश्चावोचन्नय वल्लभ! मामद्य यत्र गन्तुमनाः।
सर्वानपि बन्धुजनांस्त्यक्त्वा त्वामनुसरामि निःशङ्कम् ॥१५॥
एतत् श्रुत्वाऽपृच्छत्स मां महाभाग! किं त्वया दृष्टः।

---

(1) शततन्त्रीघटिता वीणा परिवादिनीत्युच्यते।

दृष्यन्तं स्वस्थाने बलवत्पुरुषैरबन्धयन्निगडैः ॥३२॥
तत्रैव चाऽमाणीत् मूढमते ! स्पशमुखान्मयावगतम् ।
यत् चन्द्रसेनयोक्तं सद्मनि दुष्टस्य कोशदासस्य ॥३३॥
पार्श्वस्थमनुचरं च मं ह्यावोचत् क्षिपैनमाश्वब्धौ ।
मामनुपत्य इवासौ तुष्टो लघु मां न्यमज्जयत् जलधौ ॥३४॥
दैवात् मासं किञ्चित् काष्ठं वक्षःस्थलेन परिरभ्य ।
सत्रमानेन परेद्युरुषसि मया नौर्व्यलोकि यवनानाम् ॥३५॥
नायकसविधे नीत्वा मद्वृत्तं मां तं च नाविका अवदन् ।
दासासेचनपटुतमकायः कोऽप्येष ना जले लब्धः ॥३६॥
नौकासमुदायोऽस्मिन्काले यवनाधिपस्य तां नावम् ।
पर्यरुणोत्कोऽपि तदारब्धे समरे पराजयत यवनान् ॥३७॥
ते चाबिभयुः सर्वे तानहमगदं प्रगल्भवचनेन ।
मोचयत बन्धनान्मामेनान् शत्रून् विजेष्येऽहम् ॥३८॥
ते तद्कार्षुः स्वरशरनिकरैर्जित्वा रिपूनवप्लुत्य ।
जीवन्नमग्रहीषं तन्नेतारं मणष्टसकलबलम् ॥३९॥
लज्जाननाननमग्रं वीक्ष्याभिज्ञाय भीमधन्वानम् ।
मावोचं दृष्टाः किं विधेर्विलासा अतीव दुर्वाराः ॥४०॥

व्याहार्षीन्मन्मित्रं तां मेयसि ! यावदायुरहमेवम् ।
यदि तव कृपास्पदं स्यां नूनं मन्ये तदातिधन्यः स्याम् ॥२४॥
अहमवदं मित्राञ्जनमस्त्येकं ते प्रियां तदक्तदशाम् ।
मन्त्रेण वानरीमिव खलो विरक्तस्त्यजेदिमां चाशु ॥२५॥
स्मेराननागदत्सा धन्यास्म्यहमार्य ! यद्भवान् मह्यम् ।
अरिमस्येव सुमानुषजन्मनि शाखामृगीं तनूं दिशति ॥२६॥
अलमलमनया युक्त्या समीहितं नोऽन्यथापि सिद्धमिव ।
यत उन्मदे नृपसुता त्वां वीक्ष्य स्मरविकारपात्रमभूत् ॥२७॥
वेदितवृत्तो राजाऽवश्यं दास्यति निजां सुतां तुभ्यम् ।
दैवीरससामर्थ्यात्तत्पुत्रः स्याद्ध्रुवं त्वदनुजीवी ॥२८॥
त्वदधीने राज्येऽस्यामाराममुपस्त्य ते निरोद्धुं माम् ।
नैवालं भविता मत् शान्त्या सहतां दिनानि कतिचिदपम् ॥२९॥
इत्युक्त्वा निरगात्साऽहमपि कथमप्यपापपाय निशाम् ।
अपरेऽह्न्युद्यानं तदयां यस्मिन् प्रिया मयालोकि ॥३०॥
मातृगृहस्य नृपसुतस्तत्र कथाभिः शुभाभिरनुगुण ।
हासाद्वं नर्म्यालापैः पानैर्वीणारवस्तृणनिर्यार्यैः ॥३१॥
अन्यगतं मां स्वप्ने निशागमारोऽपगीप्यनिर्विशात् ।

अहमपि वीतभयस्त्वं समभ्यधां सौम्य ! संशृणुष्वेदम् ॥४८॥
सौहृदयं दारगुणाः सङ्कल्पश्चेति ते नियोगानाम् ।
श्रीण्युत्तराणि चरमं प्रश्नं चेति क्रमाद्विजानीहि ॥४९॥
धूमिन्या गोमिन्या निम्बवतीति प्रसिद्धिमाप्तायाः ।
तद्वनितम्बवत्याः कथोत्तराणां प्रमाणमेतेषाम् ॥५०॥
कीदृश्यसौ कथा तां श्रुत्वा त्वामुत्सृजामि याहि सुखम् ।
इत्याहेति तेन भणितो धूमिन्या वक्तुमारभे वृत्तम् ॥५१॥
अस्ति त्रिगर्तनामा नीवृत्तस्मिंस्त्रयोऽवसन् गृहिणः ।
ज्येष्ठो धनको धान्यक इत्यपरो धन्यकः कनिष्ठश्च ॥५२॥
जनपद आसीदस्मिन् द्वादशवार्षिण्यवग्रहो[1] जातु ।
दुर्भिक्षं च महद्भूद् भीमं प्राणिप्रमाथकृत् तस्मात् ॥५३॥
एते गृहिणो धान्यं तदभावे चाजगोगवलनिवहान् ।
दासीदासानग्रजभार्यं चैतत् समस्तमप्यादुः[2] ॥५४॥
अन्याद्यन्यप्रस्यात्यन्ताभावात्कनिष्ठबन्धुवधूम् ।
निश्चित्य वपुर्भक्षयितुं धूमिन्याख्यां तदा पतिस्तस्याः ॥५५॥

---

(१) अवग्रहो = वृष्टिप्रतिबन्धः ।

(२) आदुः = अभक्षयन् ।

'सांयात्रिकास्तु ते तं दुष्टं बद्ध्वा मदीयनिगडेन ।
व्यहसन्नुच्चैः किलकिलशब्दैर्मां चाद्रियन्त सन्तुष्टाः ॥४१॥
प्रतिकूलसमीरणरयनिघ्ना तरणिर्विहाय वर्त्मेष्टम् ।
दूरमतीत्य द्वीपं विपिनसरिच्छैलवन्तमाश्लिष्यत् ॥४२॥
परिणतफलनततरुभिर्नानावर्णैः सुमव्रततिवलयैः ।
शुकसन्निभहरिततृणैः कलविरुतैः पत्त्रिभिश्च संयुक्तम् ॥४३॥
भूभागं स्यादृमलाः सरितश्चालोकयन् सरश्चैकम् ।
मणिकृतसोपानपथं कमलैः पूर्णं समभ्यगां रम्यम् ॥४४॥

स्नातो यावत्स्वादून्यादं कतिचित् फलानि विगतभीः ।
सहितानि तावदतिभयजनको मां ब्रह्मराक्षसोऽभ्यादीत् ॥४५॥
कस्त्वं कुत आगा इह तस्मै सर्वं स्ववृत्तमाचक्षि ।
सोऽब्रूत प्रश्नान्मे नोत्तरयेश्चेन्निहन्मि नूनं त्वाम् ॥४६॥
किं क्रूरमिति प्रथमः किं गृहिणः प्रियहिताय चेत्यन्यः ।
कः काम इति तृतीयः किं दुष्करसाधनं जगत्यस्मिन् ॥४७॥
इति च तुरीयः प्रश्नो ममेति गदतो प्रतर्पयसि न माम् ।

(१) सांयात्रिकाः = पोतवणिजः ।

अमुनैव दुष्टमतिना भर्त्रा मे प्रापितो दशामेताम् ॥६३॥
इति कुलटया निवेदित इलेश एनं समादिशद्धन्तुम् ।
स जगाद वधस्थाने यस्येयं दुर्दशा मया विहिता ॥६४॥
इति मन्यते स दोषं यदि मे प्रत्याययेत्तदा हन माम् ।
तदनु स साधुरसत्या दुष्कर्माऽस्य च सुकृत्यमाचष्ट ॥६५॥
भूपतिरदण्डयत्तां चकार चास्याः पतिं कृपापात्रम् ।
स्त्रीहृदयं क्रूरमिति प्रतीम्यतोऽहं शृणु द्वितीयमपि ॥६६॥
इत्युक्त्वा प्रावर्त्त गदितुं तद् ब्रह्मराक्षसायेत्थम् ।
द्रविडजनपदे काञ्च्यां नाम नगर्यां प्रभूतधनयुक्तः ॥६७॥
श्रेष्ठिकुमारो नाम्ना शक्तिकुमारोऽवसत् पुराकल्पे ।
स प्राप्तस्तारुण्यं मनसि कदाचिद्विचारयामास ॥६८॥
सुखिनो न ते विहीना ये दारैर्ये च सन्त्यगुणदाराः ।
तस्मात्स्वयं परीक्ष्य प्रयत्नतो दारसंग्रहं कुर्वे ॥६९॥
इति निश्चित्य पटान्ते बद्ध्वाऽसौ प्रस्थपरिमिताः [1] शालीः ।
दैवज्ञोऽहमिति वदन् विचचारोर्वीमितस्ततः श्रेष्ठी ॥७०॥

---

(१) शालीः तण्डुलान् धान्येति ।

भगिनीमिव तामपि सा समुपचरन्ती ततान परितोषम् ॥७८॥

तस्माद् भवन्ति गृहिणो दारगुणाः विपरीताय निःशङ्कम् ।
निम्बवतीवृत्तान्तं मम इदानीं शृणुष्व वक्त्राणात् ॥७९॥

सौराष्ट्रेषु वलभ्यां हरदत्ताख्यो वणिक् कुबेरसमः ।
न्यवसत् तस्य सुताऽभूत् रत्नवती नाम रूपगुणयुक्ता ॥८०॥

तां मधुमत्याः कश्चित् बलभद्रो नाम सार्थवाहसुतः ।
उपयेमे किन्तु रहो रभसाद् विप्रवरतस्तुकोपार्श्वे ॥८१॥

स्वनुनीतोऽपि सुहृद्भिर्बन्धुजनैरपि तथैव तां सोऽद्वेट् ।
तस्मान्निम्बवतीयं नहि रत्नवतीत्यवादि पुरलोकैः ॥८२॥

आत्मानं शोचन्ती जातु परिव्राजिकां समायाताम् ।
दृष्ट्वाऽकथयत् स्वं सर्वं चास्याः पुरो रुरोद भृशम् ॥८३॥

दयमाना सावादीद् वत्से ! ननु दैवजन्यमसुखमिदम् ।
अस्य न भविता भोगाद् विना विनाशस्तनूवर तपस्त्वम्॥८४

अथवा स्यात् चेत् काचिद् युक्तिस्तां वद मतिर्हि ते पट्वी ।
तत् श्रुत्वा सा न्यगदद् ध्यात्वा निःश्वस्य दीर्घमुष्णं च ८५

पतिरेव दैवतं किल मातः ! स्त्रीणामतो मया भर्तुः ।
सेवा येन चिरं स्यात् स कोऽप्युपायो ध्रुवं विधातव्यः ॥८६॥

यां कांचित् स सवर्णामैक्षत कन्यामुवाच तां भद्रे !
वद शक्नोषि किमाभिः सम्पन्नं मां त्वमन्नमादयितुम्[1] ॥७१॥
सर्वत्र विहसितोऽसौ तिरस्कृतश्च भ्रमन् जगाम शिवीन्।
कावेरीतीरस्थितपत्तने एकां व्यलोकयत्कन्याम् ॥७२॥
सर्वाङ्गसुन्दरीं तां सकलैर्गृहिणीगुणैश्च समवेताम्।
दृष्ट्वा प्रश्नमकार्षीत् मेमेव शालीस्तथेत्यगृह्णीत् सा ॥७३॥
कृत्वा ता वीततुषास्तुषांश्च विक्रीय काकिणीर्लब्ध्वा।
स्थालीमेधांसि तथा शरावयुगलं च ताभिरक्रीणात् ॥७४॥
स्थाल्यामोदनमपचत् तन्मण्डमगालयत् शरावेऽसौ।
अभ्युक्ष्याग्निं चाद्भिः कृष्णाङ्गारानदात् तदर्थिभ्यः ॥७५॥
तल्लब्धकाकिणीभिः शाकं तैलं तथैव दधि सर्पिः।
लवणं चेति समस्तं क्रीत्वा चक्रे शुभोजनं सिद्धम् ॥७६॥
धात्रीद्वाराऽयाचत तं स्नातुं स तु समापितस्नानः।
भुक्त्वा तदन्नमतितरतुष्टो विधिवद् विवाह्य तामनयत् ॥७७॥
तन्निरपेक्षो भूत्वा कैश्चिद् दिवसैः स वेश्ययाऽरंसीत्।

---

(१) आदयितुं = भोजयितुम्।

निम्बवर्तीभर्ता मामवदद् जिगमिषुरिमां पुरीं त्यक्त्वा ॥९४॥

निष्कारणमुद्गृह्यत मया प्रिया मे तथैव बन्धुजनाः ।
सुहृद्भावमनास्थाय पारयेऽहं हि यात्र वस्तुमिति ॥९५॥

तस्मै विनयः एष प्रायस्तेनैव सापनीतेति ।
श्रुत्वेदं बन्धुजनास्तद्विषयेऽनादरं तदा व्यदधुः ॥९६॥

खेटकपुरमासाद्य व्यवहारी भार्यया समं तस्मिन् ।
स्वकुशलतयार्जयित्वा विपुलं द्रविणं सुखेन वसति स्म ॥९७॥

तद्भार्याया दासी जातु प्रमादादात्मकर्तव्यात् ।
तस्मात् च यदादण्ड्यत तदा क्रुधा निर्बिभेद तद्गुह्यम् ॥९८॥

लुब्धो दण्डाधिकृतस्तमवोचत् पौरवृद्धजनपुरतः ।
निधिपतिदत्तसुतां त्वं चौर्येणानीय वससि नगरेऽस्मिन् ॥९९॥

तस्मात् सर्वस्वं ते हृत्वा निष्कासयामि पुरतस्त्वाम् ।
इति तद्वचनं श्रुत्वासावभ्यपतिरगमाद्भ्रोऽन्यत्नम् ॥१००॥

तद्भार्या तमवादीत् मा भैषीर्दण्डनायकस्य पुरः ।
प्रिय ! गत्वाऽशङ्कं वद नेयं सापि तु ममैव पत्न्येषा ॥१०१॥

यदि न प्रतीथ दूतं प्रेषयतास्याः पितुः समीपमिति ।
बलभद्रोऽपि तदन्तिकमित्वा तस्मायवोचदखिलमपि ॥१०२॥

अस्मत्प्रतिवेशिसुता कनकवती नाम मत्समाकारा ।
सख्यस्ति मे तया सह रंस्ये गत्वा तदीयहर्म्यतलम् ॥८७॥
त्वं तु कथंचन मत्पतिमानय तस्या गृहं स्वचातुर्यात् ।
अन्तिकमायातेऽस्मिन् क्षिपाम्यहं कुसुमकन्दुकं तस्याः॥८८॥
आदाय कन्दुकममुं ब्रूया वत्स ! त्वदीयदाराणाम् ।
एषा सखी प्रियतमा कनकवती नाम चारुसर्वाङ्गी ॥८९॥
त्वामतिनिर्दय इति सा निन्दत्यनिशं भृशं सखीहेतोः ।
विनिवर्तयस्व ,तदिमं द्विपदनं कलहहेतुमूलं हि ॥९०॥
इति बोधितो यदोर्ध्वं पश्येन्मह्यं च कन्दुकं दद्यात् ।
तामेव मन्यमानो मां मयि भावं दृढं हि बध्नीयात् ॥९१॥
तदनु विधेहि तथा त्वं यथा स यायान्मयानुयात इतः ।
परदेशमिति तयोक्ते सा तत् कर्तुं सहर्षमङ्ग्यकरोत् ॥९२॥
श्रमणामयुक्तयुक्त्या निजभार्यां वणिगमंस्त कनकवतीम् ।
वगुभूषणयुतया स भावसदनया सहैव निशि तमसि ॥९३॥
प्रथयाञ्चकार दृष्ट्वा नगरेऽन्यस्मिन् दिने [1]यथानुरागी ।

---

(1) अनुरागी = परपाणासुलः ।

तस्येयं प्रियललना लिखिता लावण्यविस्मितेन मया ॥१११॥
श्रुत्वैतत्तद्दीनः स्वैरोऽसौ कलाकृत्को गत्वा ।
उज्जयिनीनगरीं नामपश्यद्दद्दीप्यताम्य पान्थः ॥११२॥
लब्धश्मशानरक्षाव्यापारः पौरमुख्यजनतोऽयम् ।
समतोषयत् श्रमणिकां कांचित् 'तथास्त्रीणपवगार्थैः॥११३॥
मायतन वशीकर्तुं तद्द्वारा सुन्दरीं नितम्बवतीम् ।
बिल्वफलमत्र एतामेकान्ते चेत्यमादिदाह दूतीम् ॥११४॥
भूयस्तो गत्वा वद वत्से । त्वं किल परीक्षितासिमया ।
नितरां सन्तुष्टास्मि च तव चारित्र्येण किन्तु पुत्रयुताम्॥११५॥
इच्छामि त्वां द्रष्टुं पतिस्तु तेऽधिष्ठितः पिशाचेन ।
अनिरस्य विघ्नमेनं पुत्रस्तस्माद्भवेत्स ते नूनम् ॥११६॥
तस्मात्त्वमद्वितीया प्रविश्य सत्वाटिकां मयोद्योगात् ।
तत्रागतस्य कस्यचित् स्वपदं देहि मान्त्रिकस्य करे ॥११७॥
तन्मन्त्रितपादेन प्रहरसि यदि हृदि पतिं प्रणयकोपात् ।
स ग्रहबाधामुक्तस्तदा समः स्याद्ध्रुवं सुतोत्पत्त्यै ॥११८॥

(१) इत्यपैति । शावकसमादिरिति ।

तरणौ ज्वलग्मिनाया आकर्षन्ती व्यलोकयं मृतकम् ॥१२७॥
शवमभिदृष्टवाकार्षं शक्तिकृपा निहमृत्पृन्तेऽस्याः ।
तच्चरणान्मञ्जीरं पाश्चिद्दमविलम्बितं च साऽप्यारीत्॥१२८॥
सोऽयं भूपामासिमकार आर्या न चान्यथाम्येतत् ।
सा शाकिनीति सिद्धं विमर्शितोऽतो रिसर्जिता पत्या॥१२९॥
उद्बन्धनेन हातुं प्राणान् पितृवनमपात् तद्दासौ ।
सोऽस्या निपत्य पद्योस्तामनुनीय च निनाय निरुपायाम्१३०
दुष्करसाधनमस्मिन् लोके मन्त्रेऽत्यतोऽहमाचक्षे ।
स ब्रह्मराक्षस इदं श्रुत्वा वचनं प्रपादस्पकार्षीत् ॥१३१॥
अथान्तरे नभसो जललवयुक्तानि मौक्तिकान्यपतन् ।
केयमकाले वृष्टिर्मुक्तायुक्तेति विस्मितोऽभूवम् ॥१३२॥
मुखमुद्दनमयं यावत्तावदपश्यं निशाचरं घोरम् ।
तेन च काञ्चिन्मसभं ह्रियमाणां स्त्रीं विचेष्टमानाङ्गीम् ॥१३३॥
गगनगमनशक्तिरहित आयुधहीनश्च मनसि समनप्ये ।
मन्त्रागदनिहतबलः सर्प इव ब्रह्मराक्षसश्च तदा ॥१३४॥
रे दुष्ट! तिष्ठ तिष्ठ कापहरसि पाप! मुञ्च मुञ्चैनाम् ।
इत्युक्त्वोड्डीयास्मात्स्थानात्समसृज्यवनमतिवेगात् ॥१३५॥

नूनं साक्षीकर्ता तदन्वनुष्ठाय तन्मया मोक्तम् ।
मातर्विधानमेनां मम पुर आनयसि चेत् प्रसादः स्यात्॥११९॥
सा स्वीकृत्य ययौ तत् हृष्टः सोपि प्रविष्ट आरामम् ।
तत्तरुणीमार्गार्पितनेत्रोऽत्यन्तं समुत्सुकोऽतिष्ठत् ॥१२०॥
प्रव्राजिकाप्रयत्नेनार्पितचरणात् सुवर्णमञ्जीरम् ।
तस्या आच्छिद्य किमपि तदुरुमूले विलिख्य निर्यातः॥१२१॥
दुर्वर्तनं स्वकीयं निन्दन्ती श्रमणिकामभिक्रुद्धा ।
क्षतवेदनया नितरां चास्वस्था सा जगाम निजसद्म॥१२२॥
विक्रेयोऽयं नूपुर इति ब्रुवन् कलहकण्टकोऽन्येद्युः ।
अभ्यर्णमनन्तकीर्तेरगाचतोऽभूत्स नैगमश्शकितः ॥१२३॥
मद्गृिण्यस्वनूपुरद्वयमिति च तदा समदिशत्स्वभार्यायै ।
ह्रीभययुक्ता सा तु मेऽप्येकं माहिणीदिमां वार्ताम् ॥१२४॥
यत्नक्तं विश्रमितुं द्रुमवाटीं नाथ ! मे प्रविष्टायाः ।
चरणादेकोऽभ्रश्यत् बहु व्यचीयत न लभ्यतेऽद्यापि॥१२५॥
अनयैव वार्तयासावनन्तकीर्तिस्तमभ्ययुनगाशु ।
धूर्तं वणिग्समाजे पृष्टोऽयं चैवमाह निःशङ्कम् ॥१२६॥
शृणुतार्या गतरात्रौ परेतभूमौ स्थितोऽर्धरात्रेऽहम् ।

मादादर्भिभियामपि महता दुःखेन चन्द्रसेना ताम् ॥१४४॥
भ्रातृप्याभाद्भ्यतेरभागच्छं मयो ! विलोक्य त्वाम् ।
आनन्दस्याभ्युपगमं सार्धं मित्रैरहो परां काष्ठाम् ॥१४५॥

श्रुत्वेदं चित्रं दैवगतिः पुष्कलं प्रसादेषु ।
पौरुषमित्युपवर्ण्य राजा मित्रं स मन्त्रगुप्ताख्यम् ॥१४६॥

इत्थं स राजवाहनदृष्टः प्रारभत वृत्तमात्मीयम् ।
दयिताकृतदशनक्षतविदलितोष्ठो निरोष्ठ्यवर्णयुतम् ॥१४७॥

इति मित्रगुप्तचरितं नाम षष्ठ उच्छ्वासः ।

गगनतलाभिपतन्तीं नभसां पाणी मया समग्रहाम् ।
भयसम्मीलितनयनां भयेपमानां तथैव गुरुतरांश ॥१३६॥

अवतार्य मृदुनि पुलिने शुभ्रे समवेदिपि प्रियां मे ऽत्रम् ।
द्वावपि निशाचरौ तौ जन्ये ऽन्योऽन्यं निहत्य मरणमितौ॥१३७॥

सा कन्दुकावती मां सम्यग् ज्ञात्वाऽवदन्प्रियाहं त्वाम् ।
वीक्ष्यानुरागयुक्ता त्वय्यायं पञ्चबाणशरवशनाम् ॥१३८॥

मद्भ्रात्रा जलराशौ त्वं मज्जित इति निशम्य मरणेच्छुः ।
अतिसन्धाय सखीजनयुक्तं परिजनमपायमुद्यानम् ॥१३९॥

अयमधमराक्षसो मां निगृह्य भोगेच्छया प्रयान् मार्गे ।
अत्रैवमवसितोऽभूत् दिष्टात् पतितास्म्यहं शये न इति॥१४०॥

अध्यारोहं नावं प्रियायुतः प्राप्तुम द्रुतं तीरम् ।
प्रतिकूलेतरवायोः साहाय्यार्दम दामलिप्तपुरम् ॥१४१॥

सुतयोर्नाशाद् मरणव्यवसितमाकर्ण्य जनमुखान्नृपतिम् ।
तस्मायखिलं वृत्तं कथयित्वा तौ समार्पयं तनुजौ ॥१४२॥

हृष्टो नृपः स्वपुत्र्याः पाणिमपीडयदसौ मया विधिवत् ।
देवीवरप्रभावात् तस्य च पुत्रो ममानुजीव्यभवत् ॥१४३॥

मदनुज्ञातः पार्थिवतनयो विनयेन कोशदासाय ।

अथापच्छिद्य करावस्यापि तेन कुलिशगस्याप्य ।
मखर्दं शिरो निकृत्य न्यधां तत्स्कन्धरन्ध्र आन्ध्राय॥८॥
मन्दस्य शमितान्तं तुष्टो रजनीचरोऽवदत् साधु ।
आर्यचरितं पटयं नामनपुराऽतिथितो त्वयानीतः ॥ ९ ॥
आशां च दयाजलधे कर्तुं ते दास एव सज्ज इति ।
सोऽन्यगदीं दुःस्वापोऽस्येयं नीयतां निर्जाक इति ॥१०॥
आकर्ण्य तदधुनैतत्क्षणमुक्ता सा सुलोचनाऽवादीत् ।
आर्येन्द्र कथय जनं निरन्तराच्छिद्य हेतुना केन ॥११॥
उन्मत्तमसि दया चेत्ते चेतस्यपेक्ष तर्हेव दासजनः ।
आराधनेन तेऽङ्घ्र्योः कृतकृत्यः स्याद्यथा तथा क्रियताम्॥१२॥
कन्यागारे निष्टेनिःशङ्कं तत्र याः सखीचेट्यः ।
ता अनिर्हितः क्लिन्धाम्नप रहस्यं स्मरेत् कदाचिदत्र॥१३॥
सोऽहं चानङ्गशरैर्जर्जरितस्तं तथाविधं कर्तुम् ।
तेन च हरिणेक्षणया सार्धं सौधं तूर्णं तदा नीतः ॥१४॥
तत्र मदीयजनता स्यादस्यां नितरां दृढीकृतस्नेहः ।
सङ्गस्यापि सिद्धया तुल्या कानिचिद्दिनानि सुखयात् ॥१५॥
सहकारचारुकोरककलमपकद्म्यां सुमनहिशिरसि ।

अथ सप्तमोच्छ्वासः ।

क्षोणीशेशतनुजने ! सहसा यातस्य ते गतिं ज्ञास्यन् ।
जातु कलिङ्गान् यातस्तत्र नगर्याश्च नातिदूरस्थे ॥ १ ॥

[1]संस्थितनिर्दहनस्थल इलारुहस्याध एककस्य निशि ।
किसलयशयने निद्रानिलीढनेत्रोऽशयिष्यतिश्रान्तः ॥ २ ॥

आज्ञां ददाति दुष्टः क्रीडाकाले हि सिद्धहतकोऽसौ ।
साधु स्यात् केनचन क्रियेत सिद्ध्यन्तराय एतस्य ॥ ३ ॥

इति किङ्करकिङ्कर्योरश्रूयत दुःखयुक्तयो रटितम् ।
हृदयेऽकार्षं च तदा कोऽयं सिद्धोऽस्य का च सिद्धिरिति ॥४॥

तद्दर्शनलालसयाऽऽकृष्टोऽगां किञ्चिदन्तरं च यदा ।
दृष्टः कश्चित् जटिलस्तिलसिद्धार्थादिकान् किरन्नग्नौ ॥ ५ ॥

तत्सन्निधौ निदेशाकर्णनसज्जश्च किङ्करः कश्चित् ।
तनया कलिङ्गराजस्यात्रानेयेति चादिशत्तं सः ॥ ६ ॥

तेन तथेत्यानीतां क्रन्दन्तीं तां निगृह्य केशेषु ।
क्रूरः खड्गेनासीदस्याः शीर्षस्य कर्तने सज्जः ॥ ७ ॥

---

(1) संस्थितेति । श्मशान इत्यर्थः ।

कर्तुं तन् चेदिच्छस्यधिकृतलोकैस्तया द्विविजनैः ।
[१]निष्प्राणानानायिन आनाय्यैतत् सरोऽखिलं शोध्यम् ॥४०॥
अन्य च रक्षा कार्या विशरणदान्तरे सुगमदैः ।
मैन्दर्घर्षणोऽस्य: किं छिद्रे न ज्ञायते करिष्यन्ति ॥४१॥
स सर्वत्यगाधिजनर्जनरनिषिद्धधागतस्ततश्चैनम् ।
आवास्ति नरेशोऽद्य स्वगारं नश्चिरं स्थितिर्जाता ॥४२॥
किञ्चिदनाचर्येहं ते नो राष्ट्राद् गतिः सुयोग्या स्यात् ।
निर्दुःख पथि राजन् ! चिरमरसुखदं हितं न आचरितम् ॥४३॥
इति गदितः सोऽगच्छद्विर्गत्याहं च तत्तदच्छिद्रं ।
लीनोऽनिशं राजाऽगादिन संशोध्य तत्सरः स्नातुम् ॥४४॥
आदायान्तःसलिलं शिरोधरायां खलं तथाकार्षम् ।
कम्चरणजानुपातोस्तेषां योगात् जहौ सोऽसून् ॥४५॥
तीरच्छिद्रेऽस्य तनुं निधाय निरगां जलाचरानुचरैः ।
आकृत्यन्तरदर्शिने राजकुलं राजरथ्यया नीये ॥४६॥
सेनापि शङ्काक्रान्तांस्त्रींश्चानालोक्य तांस्तदा न्यगदम् ।
चिरार्षीशनिरियं स्नानेनाहं यथेदृशो जातः ॥४७॥

(१) आनायिनो = जालकारिणः ।

अथाष्टमोच्छ्वासः ।

मित्रैरिव तव विचये कृतमतिना [1]काश्यपीतले भ्रमता ।
विन्ध्यवने देव ! मया कश्चिद् शिशुरष्टहायनो दृष्टः ॥ १ ॥
क्षुत्तृड्भ्यामतिखिन्नो मार्गश्रान्तः स मां समीरवदत् ।
दीनस्य चेद्द्विदध्याः साहाय्यं मे भवेन्महापुण्यम् ॥ २ ॥
द्रष्टुं तृषां मदीयां हृदो निष्कासयन्नपोऽपतत् ।
कूपे मर्मकरस्तत्क एतस्योत्तारणे क्षमो नाहम् ॥ ३ ॥
आकर्ण्य तत् तदन्तिकमुपेत्य जीर्णं कयापि दृढलतया ।
उद्धृत्य शिशुमकार्षं फलजलदानेन वीतखेदं तम् ॥ ४ ॥
वृक्षादध उपविष्टो वृद्धमवोचं क एष कथ त्वम् ।
कथमियमापन्नाऽऽपद् विस्तरशः ख्याहि सर्वमेवेति ॥ ५ ॥
साश्रुनयन आह जरन् भद्र ! विदर्भेषु पुण्यवर्माख्यः ।
लोकप्रियो गुणनिधिर्भोजान्वयभूषणं नृराजोऽभूत् ॥ ६ ॥
सुचिरं जीवित्वाऽस्मिन् निजसुकृतैः स्वर्गतेऽथ जनहृज्जिनैः ।
आसीदनन्तवर्मा तत्पुत्रस्तत् समृद्धिमद्राज्यम् ॥ ७ ॥

---

(१) 'क्षोणिर्ज्या काश्यपी क्षितिः' इत्यमरः ।

तन्निखिलनिर्जराणां क्रियतां चाराधना तथार्थिजनाः ।
सन्तोप्यन्तां दानैः कारायां निगडिताश्च सृज्यन्ताम् ॥४८॥
दयितासखीं,कदाचित् शशाङ्कसेनां निरीक्ष्य चाचष्टि ।
सा चानन्तेशसुतां ज्ञातोदन्तां क्षणादकृत राजन् ! ॥४९॥
नाथेन कलिङ्गानां दत्तां दयितां तथा कलिङ्गान्धान् ।
अङ्गीकृत्यात्रायां साहाय्यायाङ्गदेशराजस्य ॥५०॥
कृतकृत्य इदानीं ते जातः ससुहृद्गणस्य दर्शनतः ।
श्रुत्वैतत् सवयस्योऽभ्यनन्ददेनं नृपात्मजस्तुष्टः ॥५१॥
अधुना ख्यातु भवानित्यादिष्टो राजवाहनेन सुतः ।
सचिवस्य सुश्रुतस्य मारभताख्यातुमात्मनश्चरितम् ॥५२॥

इति मन्त्रगुप्तचरितं नाम सप्तम उच्छ्वासः ॥

नार्हसि निष्फलीकर्तुं मांऽस्मत्प्रार्थितस्य लाभार्थम् ॥१५॥
सेनाऽपि महागण्या कोशागाराणि चापि पूर्णानि ।
नानारत्नैरेषा राजसदनन्तु किमपि मे स्पृहम् ॥१६॥
किन्त्विदमपर्याप्तं यत् निरपतेऽप्यस्योपलब्धये यत्नः ।
ममविष्णोरिच्छा चेद् दासजनवचो विधीयतामेतत् ॥१७॥
यदिमां राज्यस्य धुरं विश्वसनीयेषु मन्त्रिषु न्यस्य ।
स्वशरीरमदः सफलय भुञ्जानो नित्यमेव सुखभोगान् ॥१८॥
असकृन्निर्बद्धोऽपि प्रधानसचिवेन तेन नृवरोऽसौ ।
आगोद्दचककर्णस्तदर्थनायां विहारभद्रोक्त्या ॥१९॥
वसुरक्षितः स्वमनसि व्यचारयत् पथ्यमप्यपथ्यमिव ।
द्वैप्योप मदुपदेशं यत् तद् भविता ध्रुवं महाऽनर्थः ॥२०॥
अस्यन्तकभूपालो वसन्तभानुः सुधीर्नयज्ञश्च ।
आयः स एव कुर्याद् रन्ध्रे सति राज्यमात्मसादेतद् ॥२१॥
अविनीतोऽपि न हेयः मत्सुरस्माद्राजनैर्विपत्काले ।
तन्महमानोऽत्रमतीरेन कृता स्वहं वसाम्यत्र ॥२२॥
इति सञ्चिन्त्य स्थितवति धीसचिवे राज्ञि चावदुर्वृत्ते ।
सञ्जातेऽस्मन्तकपतिमन्त्रिसुतश्चन्द्रपालितः कपटी ॥२३॥

सकलगुणाऽहीनं तं वीक्ष्यापि तु दण्डनीत्यनिष्णातम् ।
वसुरक्षितनामोचे मन्त्री योऽन्याहतोऽस्य जनकेन ॥ ८ ॥
बुद्धिर्हि दण्डनीतौ तेऽलब्धगतिर्न भाति तीक्ष्णापि ।
'ताताऽशाणोल्लीढो मणिरिव कनकं च नाग्नितप्तमिव ॥ ९ ॥
नयनयन एव नृपतिर्द्रष्टुमलं राज्यमार्गमतिविषमम् ।
तस्माद्विहाय विद्यास्वितरासु रतिं भवाऽऽद्दतो नीत्याम्॥१०॥
श्रुत्वा मन्त्रिवचोऽसौ यथोपदिष्टं करिष्य इत्युक्त्वा ।
शुद्धान्तमितो न्यगदत्स्त्रीणां पुरतः प्रसङ्गतश्चैतत् ॥११॥
कश्चिद्विहारभद्रो नामासीत्सूचकाग्रणीस्तत्र ।
परनिन्दानिपुणतमः स्मितपूर्वं सोऽगदन्निशम्यैतत् ॥१२॥
दैवाद्दृष्टवशादिह कोऽपि भवेद् भाजनं विभूतीनाम् ।
बहु बहु विलोभ्य तमिमे धूर्ताः स्वहितं प्रसाधयन्ति ननु॥१३॥
ऐहिकसुखोपभोगान् प्रतिबध्नद्भिस्तथैव निग्रत्वम् ।
विनरद्भिरमीभिरलं सम्प्रत्याकर्ण्यतामिदं वचनम् ॥१४॥
कमनीयं रूपमिदं तारुण्यं सम्पदः सुविपुलाश्च ।

(१) माशोनमाऽस्त्राऽश्कुणः ।

साहाय्यकोत्कटेच्छां प्रदर्श्य तस्याऽभवत्प्रियोऽत्यन्तम् ॥२२॥
माण्डलिकगणे निघ्नति निवेश्य सोमोद्भवातटे सैन्यम् ।
आहूय नर्तकीमतिरूपाढ्यां स्मानलोर्वशीं नाम ॥२३॥
कुन्तलपतेः प्रियतमामनन्तवर्मा व्यलोकयन्नृत्यम् ।
¹सौधाग्रभुक्तं चैनां प्रवर्तितश्चन्द्रपालितप्रमुखैः ॥२४॥
अत्रान्तरेऽश्मकेन्द्रः कुन्तलनाथं रहस्यगदद्वैरः ।
प्रोन्मत्तो भूमिपतिर्दारानपि नो हठात्परामृशति ॥२५॥
मर्षयितव्याऽवज्ञा कथमेषा तद्बलान्विताऽगताम् ।
सम्भूय भृत्यपङ्क्तिकामान् राज्ञो रहस्युपसर्पाव ॥२६॥
दुर्विनयेनास्योद्विग्नाः सर्वे ध्रुवं विहायैनम् ।
स्वीकुर्युर्नो पक्षं यत्प्राप्स्यामो विभज्य गृह्णीम ॥२७॥
व्यापार्य वानवास्यं मम चिरमित्रं नियोद्धुमेतेन ।
प्रहरिष्यामो दुष्टं पृष्ठत इत्थं मनोरथः सिद्ध्येत् ॥२८॥
अथ नयहीने विजिते विदर्भराजे वसन्तभानुरसान् ।
करदनरेशानवदत् विभजध्वं कोशवाहनाद्यस्य ॥२९॥

---

(१) सौधं — सदनम् ।

चारणसङ्घैर्नानाकलासु कुशलाभिरङ्गनाभिश्च ।
परिवृत एत्याऽमथयत् पित्रा निर्वासितोऽहमिति नगरे॥२४॥
अवनीपतिरारभत व्यसनं यत्तद्विधातुमुत्साद्य ।
छिद्रान्वेषी तस्मिंस्तस्यासक्तिं दृढीकरोति स्म ॥२५॥
प्रभुमनुरोद्धुं सर्वे सामन्ताः प्रकृतयश्च विविधानि ।
व्यसनान्याश्रितवन्तः सस्त्रीकास्तेन तत्प्रिया जाताः॥२६॥
अभ्यन्तरीकृतास्ते राज्ञा तुष्टेन पानगोष्ठीषु ।
स तदङ्गनासु तेऽपि च तत्कान्तास्वाचरन्दुराचारान् ॥२७॥
सामर्षाणामभवन् कलहास्तन्मूलकास्तदा बलिभिः ।
व्यजयन्त बलविहीना धनानि चाऽपाह्रियन्त दीनानाम्॥२८॥
हतबान्धवा अपहृताशेषधना बन्धयातभीत्रस्ता ।
अयथापराधदण्डाद्दिताश्च जना अकार्षुराक्रोशम् ॥२९॥
आक्रम्य राष्ट्रमखिलं तस्मानारूपधारिणोऽरिभटाः ।
व्यदधुर्विविधोपायैर्विदर्भराजस्य जर्जरं सैन्यम् ॥३०॥
अश्मन्तकनरपतिरथ वनप्रसुं भानुवर्मनामानम् ।
प्रोत्साद्य व्यग्राहयदनन्तवर्मप्रयुक्तसैन्येन ॥३१॥
सर्वेभ्यः करदेभ्यः मागेत्य स्वयमसौ विदर्भपतेः ।

यावन्निधनायागाममापं त्वयोद्धरस्वेति ॥४८॥
अधुनाऽशरणस्यास्य त्वमेव शरणं भवेति निजपाणी ।
स समानयसदारं समपृच्छं मातुरस्य का जातिः ॥४९॥
नातिदूरे भुक्त्वास्यास्तत्कथिते तं जरन्तमागच्छि ।
एवं चेत् मातामह एतस्यास्त्वाः पितुश्च मे नान्यः ॥५०॥
इत्थमिदं नाम च मम जनयितुराकर्ण्य सोऽभवत्तुष्टः ।
मन्यगामि च यद्यत्कर्तव्यं तद्विचार्य मनसाहम् ॥५१॥
मत्वाप्य राजपदतो वसन्तभानुं स्वलं नयेयेन ।
ध्रुवममुना बालेन स्वराज्यमचिरेण लम्भयेयमिति ॥५२॥
बालस्यास्य शुश्रूषां शमयेयं कथमिमामिति स्वान्ते ।
मयि चिन्तयति व्याधान्मुक्तौ हरिणौ स चापि तत्रायात्॥५३॥
आक्षिप्य मन्त्रिरातकरस्माद्बाणौ धनुश्च तौ हत्वा ।
शूलेनाशु विपच्य च ताभ्यां साकं तदामिषमभुङ्क्ष्व ॥५४॥
शून्ये तस्मिन्दृष्ट्वा पेशलतां मे सविस्मयं मृगयुः[1] ।
माहिष्मतीपत्तं सर्वमपृच्छत् तदा स आचष्ट ॥५५॥

---

(१) मृगयुः = व्याधः ।

[illegible] ।
[illegible] ॥४०॥
[illegible] ।
[illegible] ॥४१॥
[illegible] ।
[illegible] ॥४२॥
[illegible] ।
[illegible] ॥४३॥
[illegible] ।
[illegible] ॥४४॥
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] ॥
[illegible]

मालां निजकन्यार्थं दद्यान्मर्ता खलो न सा कन्या ॥६३॥
राजनि मृते कुमार्यां जीवन्त्यां विभिन्नाः प्रजा गर्हीम्।
सम्मंस्यन्ते तस्याः पाणिमन्ये भर्तारमिमापसदाः ॥६४॥
भर्ता प्रचण्डवर्मण एषा देव्या तदा मदीयेन।
यद्राजहीनमेतद्राज्यं सुतया समं गृहाणेति ॥६५॥
कापालिकवेषधरावावां नगराद् बहिर्निवत्स्यावः।
आहूय पौरवृद्धानमात्यवृद्धांश्च सा वदेद् देवी ॥६६॥
यद् विन्ध्यवासिनी मां स्वप्नेऽवादीदितस्तुरीयेऽह्नि।
प्राप्स्यति मरणं दुष्टः प्रचण्डवर्मा मदीयसामर्थ्यात् ॥६७॥
मेखलकन्यारोधःस्थितमक्षिलयात्ततो द्वितीयदिने।
त्वत्तनयेन सहैको बाह्वत्तनुजो निरेष्यति भवतः ॥६८॥
राज्येऽस्मिन्ने बालं स्थापयिताऽसौ मया च तव पुत्रः।
निहितोऽस्ति प्रच्छाद्य प्रच्छायाम्भासुररूपयाऽऽहृत्य ॥६९॥
भूयोऽपि सा वदेत् तान यावदयं नापतेद् भविष्यार्थः।
तावद् भवत्सु तिष्ठतु गुप्तमिदं न प्रकाशयन्त्विति च ॥७०॥
जीनोऽसमयविहीनं मायान् स तदा समस्तमपि कार्यम्।
तदनुष्ठितं यथैव व्यचिन्तयं मासरव् च नगर इदम् ॥७१॥

सर्वे यथामयामं यथाबलं चांशभागिनः सन्तु ।
मम तु स एवांशः स्यायं यच्छेयुर्मुदा भवन्त इति ॥४०॥
इत्युपयुञ्जानेऽस्मिन्नुपधिं नृपतिषु कलिर्महानार्मान ।
अध्वंसयच्चदाऽसौ सर्वानहरत् च सर्वमपि तेषाम् ॥४१॥
किंचित् च जनमभये दत्त्वा सम्प्राप्य सर्वमपि राज्यम् ।
आत्माधीनमकार्षीत् विदर्भनृपवरस्य निर्गताशङ्कः ॥४२॥
वसुरक्षितो वर्तनं वृद्धामात्यो नृपात्मजं स्वधा ।
मात्रा च सहाऽपनयन् मार्गे दाहज्वरेण मृत्युमयात् ॥४३॥
मौलैर्नीता देवी ससुता माहिष्मतीपुरीमस्याः ।
भर्तुश्च द्वैमातुरममित्रवर्माणमाश्रयं वनितुम् ॥४४॥
सोऽकामयत दुरात्मा तां साध्वी सा च तं व्यमानयत
मत्ताऽग्रहणे बालः स्यादित्येनं स हन्तुमैच्छदपि ॥
तद् ज्ञात्वा राज्ञी मामवदत्त्वं शिशुममुं गृहीत्वा च ।
गच्छ क्वापि कोपमङ्गिमस्य च निवेदयेर्मह्यम् ॥४५॥
इति तस्यानुज्ञातोऽहं कष्टाद् बालं नृपात्मजं इमम् ।
निष्कास्य विन्ध्यकाननमविशमसार्थो च राजपुत्रभिया ॥४६॥
चरणचलनविरमोऽहं तीव्रपिपासाकुलश्च जात इति ।

प्राकारासन्नप्रासादमपानयं तद् महाग्रनिच्छद्म ॥७९॥
तद्वार्तां यालं संस्थाप्याहं कुशीलवो भूत्वा ।
नृपनेश्च सभां मायामनुरञ्जयितुं प्रचण्डवर्ममनः ॥८०॥
विविधा विधाय लीलाः माहार्षं वत्सस क्षुरिकयैनम् ।
जीव्याद् वसन्तभानुश्चिरमिति चानर्दमुघर्कनिनराम् ॥८१॥
दिनरोच्छ्रितमुत्प्लुत्य प्राकारं प्राप्य तूर्णमुद्यानम् ।
मन्पद्दलाञ्छिनसिकताः सुगमाः कर्तुं जरन्तमादित्तम् ॥८२॥
गत्वा निर्जनमठिकां धृत्वा कापालिकस्वरूपमहम् ।
निर्गत्य राजभवनात् पितृवनभूमिं सबालकः प्रायाम् ॥८३॥
अथ मध्यरात्रसमये राज्ञी चीनांशुकानि भूषाश्च ।
खचिता अनर्घरत्नैः प्रेषयदेतद्विभूषितावासाम् ॥८४॥
रैवातीरनिविष्टं प्रविश्य तद् शङ्करप्रियायतनम् ।
देवीप्रतिमाधस्तात् मागेव कृते विले न्यपीडाव ॥८५॥
अन्तर्नितान्ततुष्टा बहिस्तु दुःखं प्रदर्शयन्ती सा ।
॰ देवी वैश्वानरसात् प्रचण्डवर्माणम् ॥८६॥
चण्डवर्मणे नाम ।
कैतवेनेति ॥८७॥

प्राकारासन्नायामपनयं तद् महाव्रतिच्छद्म ॥७९॥
तद्रक्षार्थं बालं संस्थाप्याहं कुशीलवो भूत्वा।
नृपतेश्च सभां प्रायामनुरञ्जयितुं प्रचण्डवर्ममनः ॥८०॥
विविधा विधाय लीलाः प्रादर्पं वक्षसि छुरिकयैनम्।
जीव्याद् वसन्तभानुश्चिरमिति चानर्दमुग्रकैर्नितराम् ॥८१॥
द्विनरोच्छ्रितमुत्प्लुत्य प्राकारं प्राप्य तूर्णमुद्यानम्।
मत्पदलाञ्छितसिकताः सुसमाः कर्तुं जरन्तमादिक्षम् ॥८२॥
गत्वा निर्जनमठिकां धृत्वा कापालिकस्वरूपमहम्।
निर्गत्य राजभवनात् पितृवनभूमिं सबालकः प्रायाम् ॥८३॥
अथ मध्यरात्रसमये राज्ञी चीनांशुकानि भूषाश्च।
खचिता अनर्घरत्नैः प्रैषयदेतद्विभूषितावावाम् ॥८४॥
रेवातीरनिविष्टं प्रविश्य तत् शङ्करप्रियायतनम्।
देवीप्रतिमापश्चात् प्रागेव कृते बिले न्यषीदाव ॥८५॥
अन्तर्नितान्ततुष्टा बहिस्तु दुःखं प्रदर्शयन्ती सा।
विधिवद् विधाय देवी वैश्वानरसात् प्रचण्डवर्माणम् ॥८६॥
प्रमदिशदस्य भ्रात्रे दूतमुखात् चण्डवर्मणे नाम।
सञ्ज्ञानमखिलमेतद् वसन्तभानोर्हि चैतवेनेति ॥८७॥

पिता मत्तोन्मत्तनिमित्तं कुसुमानां स मालयाऽश्रितः ।
सह गेहे कन्यकाभिर् दशाभून्मण्डनं न चान्यता ॥७२॥
अस्याः पतिव्रताया यः सोऽस्याग्नौ लिङ्गयेत् स भवेत् ।
अस्यैव संशयोऽस्मिन् विषये कार्यः कदापि नैवेति ॥७३॥
भिक्षार्थं शुद्धान्तं गतं सबालं निरीक्ष्य मां राज्ञी ।
आहास्य मया दृष्टः स्वामी भगवन्! भवेत् स किं मन्त्रः॥७४॥
इत्यस्यैवेति ब्रुवते मयि निशामयन्तं राज्ञी ।
प्रणमय्य मावोचत् स्वपादेवं चेद्रतीव धन्येयम् ॥७५॥
स्वप्नोऽसत्यः स्यात् चेत् बालकपालिनममुं निरोत्स्यामि ।
इति चाह सा तदाहं सस्मितमगदं तथास्तु याहमिति ॥७६॥
शिशुना सहासभैक्ष्यो निरयां स्थविरं तदानुयान्तं माँ ।
अमात्तं कान्तेऽसौ प्रचण्डवर्मा खलो गतायुरिति ॥७७॥
सोऽब्रवीत् हृष्टोऽसौ दुष्टो राज्यं भवेन्ममैवेति ।
अध्यास्ते राजसभामुपास्यमानः [1]कुशीलवैरभयः ॥७८॥
श्रुत्वा तत् वृद्धमपि तत्रोद्याने निधाय मठिकायाम् ।

---

(१) कुशीलवैः = गायकैः ।

जातुचिदङ्कुर्वि हृदये यथानयं राजधर्ममनुतिष्ठन् ॥९५॥
धुर्यो य आर्यकेतुर्वृद्धः सन्मन्त्रिलक्षणैश्च युतः ।
अवमत्य यदुपदेशानमित्रवर्मा दशामिमामापत् ॥९६॥
अपरं च कोशलोद्भव इति स शिशोरस्य मातृपक्षीयः ।
लब्धा स चेत् कथञ्चित् राज्यमिदं स्यात् चिरं सुगुप्तमिति॥९७॥
नानानयप्रयोगैः स्थविरद्वारा परीक्ष्य तं सम्यक् ।
तस्याशूहामनिशं साहाय्यं राज्यधूःसमुद्वहने ॥९८॥
विविधच्छद्मान् प्रणिधीन्नियोज्य नैजे वसन्तभानोश्च ।
राज्ये तेभ्योऽपायं वृत्तं समययुक्तं च तदुपायान् ॥९९॥

इति विश्रुतचरितं नाम अष्टम उच्छ्वासः ।

सन्वेयुः पौरसमितिगामन्त्रैः साकमेत्य देवकुलम् ।
भक्त्याभ्यर्च्य भवानीं बहिरिन्वानादयन् बहून् पटहान् ॥८८॥

तच्छब्दत्रस्तमनाः शर्वाण्या विग्रहं समुत्तोल्य ।
निक्षिप्यान्यत्रास्माद् विवरान्निरयां शिशुं च निरगमयम् ॥८९॥

संस्थाप्य यथापूर्वं मूर्तिमपावृत्य मन्दिरकपाटे ।
बहिरेत्याघोरवदं चकितं [1]मिषतो नमस्यतश्च जनान् ॥९०॥

मद्वदनेन मृडानी युष्मानादिशति यन्मया कृपया ।
पुत्रीकृतं शिशुमिमं मन्यध्वं विभमस्य शरणं च ॥९१॥

राज्या सुता प्रदेया भूसुरतनयाय शुल्कमिति गुप्तेः ।
अस्येच्छयात ऊर्ध्वं सर्वा राज्यस्थितिर्भवेत् चेति ॥९२॥

वच आकर्ण्यैतदहो भाग्यं भोजान्वयस्य यस्य त्वम् ।
देव्या दत्तः पालक इत्युक्त्वा मुदमयान् प्रजाः सर्वाः ॥९३॥

तस्मिन्नेव दिने नृपमहिला प्रादान्निजात्मजां मह्यम् ।
परिणाय्य मया विधिवत् ततोऽन्वरुध्यत जनैर्ममादेशः ॥९४॥

आर्यापुत्र इति ततः प्रसिद्धिरासीन्महीक्षितः सूनोः ।

---

(१) मिषतः = अवलोकयतः ।

आरुह्योऽश्वन्तमहं मखदः पृष्ठतस्तमन्वगमम् ।
यांस्त्वार्ता पैरिवल्तं देवीर्शाक्ति स्मरत्युपो ध्यरमत् ॥८॥
समराय मयाहूतः शम्भुर्मो भारतन् कृपाणेन ।
तत्रस्तोऽपि छित्वाहं भूमौ प्रक्षिप्य तन्नदानवदम् ॥९॥
ये सन्ति मद्गुप्तकामास्ते युद्धयेरन् मया सहेत्याह ।
नो येभमन्तु धरणौ नृपसूनोर्निर्विशन्तु च सुखानि ॥१०॥
मम तद्वचनं श्रुत्वा सर्वेऽपि स्वस्ववाहनात् तूर्णम् ।
स्ववतीर्य राजतनयं नत्वाऽऽदरतोऽभवंस्तदायत्ताः ॥११॥
मायोत्पादमन्तकपतिरयमिति तं नृपतिनन्दनं नीत्वा ।
अस्थापयं पितृपदेऽस्मापि तद्राज्ययोः सुरक्षां च ॥१२॥
मातुः समस्तमेनं राजानं ज्ञात्वचादिषं नृपते ! ।
यावन्नेष जनास्तिस्तावत् शक्नोमि नेह वस्तुमहम् ॥१३॥
तच्च स्वसाऽत्र तिष्ठतु कृतकार्यो यावदाशु विनिवर्ते ।
इति मद्वाक्यं श्रुत्वा सोऽवादीद् दुर्मनायमान इव ॥१४॥
अत्र भवान्यास्यति चेद् योऽभूदेवं ममाभ्युदयहेतुः ।
विस्तीर्णमिदं राज्यं शासितुमेकाक्यहं कथमलं स्याम्॥१५॥
उक्तं तदा मयैतद्विषयेऽलं चिन्तया महीप ! यतः ।
सचिवोऽयमार्यकेतुः कर्मण्यस्मिन्नतीव निष्णातः ॥१६॥

उत्तरपीठिका

एवमनेहसि[1] याति व्यतिक्रान्ते पञ्चानुवत्सरैः ।
मय्यनुरक्तोऽस्मि यथा मन्येनायं स्नुषाय गति कार्ये ॥ १ ॥
यद्यपि नयबलकोशैर्नाश्मन्तकपतिमर्त्योऽन्य वर्तेऽहम् ।
न्यूनो नास्मि ततोऽमुं स्थापयितुमलं शिशुं शिशू राज्ये ॥ २ ॥
सर्वत्र प्रथितमिदं यदकृत देवी शिशुं स्वपुत्रमिम् ।
मां चैनदत्तकमिति कपटं म इदं न कोऽपि जानाति ॥ ३ ॥
देवीशक्तेः पुरतः का वा शास्त्याः कथा मनुष्याणाम् ।
इति चिन्तयदश्मन्तकपतिसैन्यं विग्रहेऽस्त्युदासीनम् ॥ ४ ॥
राजसुतस्याभ्युदयाद् हृष्टास्तुष्टाश्च दानमानाद्यैः ।
राजसुलक्षणयुक्तं कांक्षन्ति जनास्तमेव नृपतिमिति ॥ ५ ॥
ये केचनान्तरङ्गा वसन्तभानोर्महोपतेर्लोकाः ।
ते सर्वे मत्प्रणिधिभिरुपजपिता भिन्नमानसाश्चासन् ॥ ६ ॥
अथ सोऽश्मन्तकराजः सन्नद्धानीक आहवायायात् ।
तं दृष्ट्वा नृपसूनुर्भास्करवर्मा पुरोऽगमद् धृत्या ॥ ७ ॥

---

(१) अनेहसि = काले ।

शिविरे न वीक्ष्य दुःखं परमं याताः कुमारकाः सर्वे॥२५॥
तेन सममेव पितरौ द्रक्ष्यामो नान्यथेति निर्धार्य ।
विनिवर्त्य सैन्यमखिलं सर्वे सम्प्रस्थितास्तमन्वेष्टुम् ॥२६॥
दुर्गमदरीं महाद्रिं भ्रान्त्वैमां यो जनन्यहं चापि ।
सर्वं निवेद्य मुनये मार्गास्त्यक्तुं तदाश्रममुपेत्य ॥२७॥
चरणनतौ प्रेक्ष्यावां त्रिकालविद्वामदेवमुनिरवदत् ।
द्रष्टास्थो निजतनयान् षोडशवर्षैर्न साहसं कार्यम् ॥२८॥
कालं नीत्वाद्यावधि तद्विश्वासादधारयावासून् ।
अवधावासन्नान्ते गत्वा मुनये न्यवेदयाव पुनः ॥२९॥
भगवन् ! समाप्तकल्पोऽवधिस्त्वयोक्तो [1]प्रवृत्तिरद्यापि ।
पुत्राणां नाज्ञायत नावादिश तदद्य करणीयम् ॥३०॥
ऋषिरस्मिन्नवदन्नृप सर्वकुमाराः सुदुर्जयान् शत्रून् ।
जित्वाप्तकीर्तिराज्याश्चम्पाख्यामासते पुरीमधुना ॥३१॥
इति मुनिवचनात् प्रैष्यत एतल्लिखितं द्रुतं समेत यदि ।
क्षणमपि विलम्ब्यते चेत् जीवन्तौ न हि विलोकयेतावाम्
अथ पुष्पपुरीगमने निश्चितमनयः कुमारकाः सर्वे ।
प्रथमं गत्वोज्जयिनीं तत्र व्यजयन्त मानसारनृपम् ॥३३॥

(१) प्रवृत्तिः = वृत्तान्तः ।

तत्साद्विधाय निखिलां व्यवस्थितिमहं प्रयामि राज्यस्य ।
इति बहु निवेदितोऽपि स समातृको मां व्यवारयद् गमनात्‌॥१७॥
वत्कलराज्यमदान्मे तद्दूरीकृत्यानुनीय तौ यावत् ।
प्रस्थातुकाम आसं चाहूये चाङ्गभुजा तूर्णम् ॥१८॥
अत्रैत्य पूर्वपुण्यप्रकर्षतो वः समीक्ष्य जातोऽहम् ।
कृतकृत्य इतीदं मे वृत्तं राजाधिराजसुत ! कृत्स्नम् ॥१९॥
आनाय्य सोमदत्तं पाटलिपुत्रात् सजानिमवशिष्टाः ।
तत्राऽमिलिन् कुमारा विनैव पुष्पोद्भवात् प्रियवयस्यात्‌॥२०॥
अत्रान्तरे कतिपये भृत्या भूपस्य राजहंसस्य ।
आदाय पत्रमायुस्तदृष्ट्वाद् राजवाहनः [1]प्रह्वः ॥२१॥
नत्वा भूयोभूयः शिरसि निधाय स्वयं हि तल्लिखितम् ।
प्रावर्तत वाचयितुं निजसुहृदां राजनन्दनः पुरतः ॥२२॥
स्वस्ति पुरात्पत्राग्र्यात् पुष्पानाशास्य राजहंसोऽयम् ।
आदिशति पुरीं चम्पामधिवसतो राजवाहनप्रमुखान् ॥२३॥
यद्गिरीं गत्वा यूयं विन्ध्याटव्यां शिवालयस्यारात् ।
कम्पचित्कृत्त सेनानिवेशनं निशि प शूलिनोऽप्यधितिष्ठ ।
कर्तुं शङ्करनिलये स्थितवन्तं राजवाहनं मातः ।

(१) प्रह्वः = नम्रः ।

मोऽत्यन्त विद्यते षप उचितं नैनं निवारयेयुरिति ॥४१॥
अस्मान्महर्षिवचनाद् सर्वे त्यक्त्वा इदं निजान देशान ।
गत्वाऽन्तः स्वजनान् विमोक्षाशाः सदान्वरुध्यन्त ॥४२॥

इति पूर्वदशकुमारचरिते पूर्वपीठिका समाप्ता ।

आर्त्तौ निहते तस्मिन्नाराध्यामि सुन्दरीं तदपि ।
राज्यमुरीकृत्यास्य त्वदनु रतां निर्गोऽग मन्त्रितान्॥३४॥
पुत्रोऽद्भवं कुमारं सदारमुन्मोच्य चारकान्सर्वे ।
पुत्रा नेमुश्चरणौ पित्रोस्तावपि परां मुदमयाताम् ॥३५॥
तेषां कुमारकाणामभिलाषं राजवाहनादीनाम् ।
विज्ञायर्षी राज्ञो राज्यस्य पुरो जगाद सान्त्वतान् ॥३६॥
वत्सा गत्वा स्वान् देशान् न्यायेन पौरजानपदान् ।
परिपाल्य पुनः पितरौ प्रणन्तुमायात वो यदेच्छा स्यात् ।
इत्यादिष्टाः सर्वे राज्ञीं नृपतिं मुनिं च नत्वाऽयान् ।
दिग्विजयं च विधाय प्रत्यायासिषुरनेहसाऽल्पेन ॥३८॥
आकर्ण्य कुमाराणां सर्वेषां दुर्घटानि चरितानि ।
परमानन्दं प्राप्तस्तपोनिधिं तं व्यजिज्ञपद्राजा ॥३९॥
भगवंस्तव प्रसादान्मनोरथाधिकसुखं मयाधिगतम् ।
इच्छाम्यायुःशेषं वानप्रस्थ्येन नेतुमधुनेह ॥४०॥
तन्निश्चयान्नरपतिं [1]प्रतीपयन्तः कुमारका मुनिना ।

---

(१) प्रतीपयन्तो निवारयन्तः ।

बाणाङ्गनवभूवर्षे दर्शे माधवमासगे ।
टिप्पणीपूर्त्तिमासेयं प्रीयतां तेन शङ्करः ॥

महाकवेः श्रीदण्डिनः कृतिर्दशकुमारचरितं हि विश्वविश्रुतं वर्तते। संस्कृतसाहित्ये प्रविविक्षवः केवलसंस्कृताध्यायिन आङ्गलभाषाशालासु द्वितीयभाषात्वेन संस्कृताध्यायिनो वा विद्यार्थिनो दशकुमारचरितस्य प्रौढग्रन्थनिबद्धत्वेन कष्टोढं न समन्त इति विद्यार्थिजनसौकर्याय ग्वालियरपुरालङ्कारैर्गिन्दूरैः प्रवयोभिः श्रीसोमनाथशास्त्रिपादैर्दशकुमारचरितं नाम नवीनं प्रसादादिगुणसम्पन्नं सरलं प्रणीतं प्रबन्धं समालोक्य भृशं प्रमुदिता वयं प्रबन्धस्यास्य परमोपादेयतां प्रतीमः। विशेषतः आङ्गलशालासु संस्कृतभाषाध्येतॄणां छात्राणां यद्ययं प्रबन्धः पाठ्यत्वेन परिकल्प्येत, तर्हि तेषां महानुपकारः स्यादिति वयं निःसंदिग्धं संमन्यामहे।

जीयात्सोम इव श्रीमान् सोमनाथकविश्चिरम्।
जीयात्तत्कृतिरप्येषा यावत्सोमार्कदर्शनम्॥१॥

नरसिंहाचार्यः वरखेडः,
पण्डितशिरोमणिः
प्रोफेसर ग० सं० कॉलेज काशी।

नारायणशास्त्री खिस्ते
(साहित्याचार्यः, साहित्यवारिधिः),
काशिकराजकीयसंस्कृतमहाविद्यालयसरस्वतीभवनलिखित-
पुस्तकविभागाध्यक्षः।

गङ्गाधरशास्त्री भारद्वाजः,
साहित्य-व्याकरणाचार्यः,
प्रोफेसर गवर्नमेंट संस्कृत कॉलेज, काशी।

आजौ निहते तस्मिन्नादायावन्तिसुन्दरीं तदपि ।
राज्यमुरीकृत्यास्य व्यदधू रक्षां नियोज्य सत्सचिवान्॥३४॥
पुष्पोद्भवं कुमारं सदारमुन्मोच्य चारकात्सर्वे ।
पुत्रा नेमुश्चरणौ पित्रोस्तावपि परां मुदमयाताम् ॥३५॥
तेषां कुमारकाणामभिलाषं राजवाहनादीनाम् ।
विज्ञायर्षी राज्ञो राज्याश्च पुरो जगाद् ज्ञात्वेतान् ॥३६॥
वत्सा गत्वा स्वान् देशान् न्यायेन पौरजानपदान् ।
परिपाल्य पुनः पितरौ मरणान्तुमायात वो यदेच्छा स्यात् ।
इत्यादिष्टाः सर्वे राज्ञीं नृपतिं मुनिं च नत्वाऽस्यान् ।
दिग्विजयं च विधाय प्रत्यायासिपुरनेहसाऽल्पेन ॥३८॥
आकर्ण्य कुमाराणां सर्वेषां दुर्घटानि चरितानि ।
परमानन्दं प्राप्तस्तपोनिधिं तं व्यजिज्ञपद्राजा ॥३९॥
भगवंस्तव प्रसादान्मनोरथाधिकसुखं मयाधिगतम् ।
इच्छाम्यायुःशेषं वानप्रस्थ्येन नेतुमधुनेह ॥४०॥
तन्निश्चयात्परपतिं [1]प्रतीपयन्तः कुमारका मुनिना ।

---

(१) प्रतीपयन्तो निवारयन्तः ।

वाताहूतरजोभूतर्पे दृशौ गायत्रमालगे ।
दिग्पालीयुवतिमालये प्रीयतां देव शङ्करः ॥

शुद्धाशुद्धि पत्रम् ।

पृ०	पं०	(अशुद्ध)	(शुद्ध)
४	७	दत्तां	दत्ता
"	८	मायेशो०	मायेशो
६	८	गुदाधी	गुदाधी
१०	१	[illegible]	[illegible]
"	७	यानयो	यामयं
११	१	यायानो-स्वयं	यायानोऽस्य
१६	७	अन्येष्टम्	अन्येष्टम्
"	१६	स्याने	स्यान
"	१०	कृत्य	कीत्या
१८	१४	याम्रां	याम्यां
१९	३	कामतैरेति	कामैरेति
२०	४	मत्तपालको मत्तपाल-ऽस्मान्	मस्मान्
२१	३	पयांवि	पयांसि
२४	३	वेष्ठन्	वेष्टन्
२६	१०	मन्दनवन	मन्दनमति
३१	७	मुदिता	मुदितो
३३	७	रोद	रोदु
३४	१०	गजोभावि	गज भावादि
३५	७	हारो	स्मातो
"	४	माऽस्मी	मास्मी
"	११	मदो	मुदो
३५	१०	मा माम	....
३६	६	योद्धं	याद्

पृ०	पं०	(अशुद्ध)	(शुद्ध)
"	११	अन्यथा	अद्दथा
"	१०	गद्दश	मगृद
३८	११	अनघ	अनघ
३९	१०	महात्मवत्	महात्मवत्
४०	१	यज्ञा	यज्ञा
"	९	स्वर्गे	स्वर्ग
४१	८	राहवेका	राज्ञेना
"	१४	धर्म्येद	धर्म्येनद्
४२	११	इति	इति श्यात
४४	६	अधिम्यो-मातेनिहवे-आतेनि ह्ते ऽभुना	अधिस्य- ऽभुना
४६	१४	मन्त्रा	मत्या
४७	७	अङ्गुर्ं	अङ्गाभूं
४८	१	कुबरदनो	कुबेरदत्तो
"	६	मत्पार्ज	मत्पार्जवीद्य
"	११	वद्दारक!	वद्दारक:
"	१६	एता	ऐता
५२	११	पतितं	ऽपतं
५३	८	हना	हना:
५४	६	अनिवान्	अनिवान्
५६	४	भिद्येत	भिद्येत
५६	८	ते	तूं
६०	७	इती	इत
७०	११	कौशल्यम्	कु